



Sigrid Ojaperv

**ALAEALISE HÄLBIV KÄITUMINE JA
ÕIGUSRIKKUMISTE PÕHJUSED
TARTUMAA NÄITEL**

LÕPUTÖÖ

Teenusmajanduse instituut

Sotsiaaltöö

Juhendaja: Triin Vahula, MA

Mõdriku 2024

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sigrid Ojaperv

annan Tallinna Tehnikakõrgkoolile (edaspidi kõrgkool) tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Alaealise hälbiv käitumine ja õigusrikkumiste põhjused Tartumaa näitel

- 1) reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada ja teha üldsusele kättesaadavaks Tallinna Tehnikakõrgkooli digiarhiivi DSpace kaudu;
- 2) reprodutseerimiseks pärast piirangu lõppu juhul, kui instituudi direktori korraldusega on kehtestatud lõputöö avaldamisele tähtjaline piirang.

Olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile ja kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid ega muid õigusi.

Autorideklaratsioon

Mina, Sigrid Ojaperv

tõendan, et lõputöö on minu kirjutatud. Töö koostamisel kasutatud teiste autorite, sh juhendaja ja iseenda varasematele teostele on viidatud õiguspäraselt. Kõik isiklikud ja varalised autoriõigused käesoleva lõputöö osas kuuluvad autorile ainuisikuliselt ning need on kaitstud autoriõiguse seadusega.

(allkirjastatud digitaalselt)

Juhendaja Triin Vahula, MA

Töö vastab lõputööle esitatavatele nõuetele.

(allkirjastatud digitaalselt)

(kuupäevad digiallkirjades)

Lõputöö on kaitsmisele lubatud instituudi direktori korraldusega.

SISUKORD

SISUKORD.....	3
MÕISTETE SELGITUSED	4
SISSEJUHATUS	5
1 TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	7
1.1 Sotsiaalse õppimise teooria	7
1.2 Üldise pinge teooria.....	9
2 ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUMISED	12
2.1 Riskikäitumise eeldused ja kujunemine	13
2.1.1 Individuaalsed riskitegurid	14
2.1.2 Perekonna ja keskkonnaga seotud riskitegurid	15
2.2 Riskikäitumise ennetus ja vähendamine	17
3 EMPIIRILISE UURIMISTÖÖ METOODIKA.....	22
3.1 Probleemi püstitus, eesmärk ja uurimisküsimused	22
3.2 Metoodika valik.....	23
3.3 Valim ja eetiline lähenemine	23
3.4 Andmete kogumine ja analüüs.....	24
4 UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS	26
4.1 Õigusrikkumiste probleemi ulatus.....	26
4.2 Levinumad õigusrikkumised.....	27
4.2.1 Alaealise põhjendusi õigusrikkumistele	31
4.3 Õigusrikkumisi soodustavad riskitegurid	32
4.4 Õigusrikkumiste ennetus ja vähendamine	36
4.5 Respondentide ja autori ettepanekud.....	39
KOKKUVÕTE	42
SUMMARY.....	45
VIIDATUD ALLIKAD.....	47
Lisa 1. Alaealiste süüteod haldusüksuse järgi	53
Lisa 2. Intervjuu küsimused	54

MÕISTETE SELGITUSED

Antisotsiaalne käitumine- Tegevused, mis eiravad teiste inimeste heaolu. Hõlmates erinevaid häirivaid käitumisviise, alates ebaviisakast käitumisest kuni vandalismi või füüsilise vägivallani. (Schoenmacker, *et al.*, 2020, p. 1)

Enesekontroll- Inimese oskus ise reguleerida oma käitumist (Aimre, 2013, lk 172).

Hälbiv käitumine- Tähendab, et on omandatud vale käitumisviis ehk käitumise õppimine on ebaõnnestunud (Liba, 2017, lk 23).

Juhtumiarutelu- Käitumise muutmisele suunatud politseivestlus alaealisega üksi või kaasatakse ka lapsevanemad (Klaus, 2020, lk 62).

Konfliktivahendus- Vestlus mõlema konflikti osapoolle osalemisel, mille eesmärk on oma vaadete väljendamine ja kuulamine, et jõuda mõlemale osapoolle rahuldavatele kokkuleppele (Klaus, 2020, lk 62).

Mõjutusmeetod- Lahendini jõudmise viis. Näiteks juhtumiarutelu, taastav nõupidamine, suuline hoiatus. (Tani-Jürisoo, Kulasalu, Velström, Kangur, & Aunin, 2018, lk 7)

Mõjutusvahend- Lahend süüteo. Näiteks kahju heastamine, lepitusteenus, kohustuse võtmine, sotsiaalprogramm. (Tani-Jürisoo, *et al.*, 2018, lk 7)

Riskikäitumine- Mõeldakse enda või teiste heaolu ohtu seadmist. Näiteks koolist väljalangemine, sõltuvusainete tarvitamine, riskiv seksuaalkäitumine, vägivald, kuritegevus. (Siilbek, 2022)

Sotsiaalsed oskused- Aktsepteeritud ja õpitud käitumine, mis on vajalik edukaks suhtlemiseks ning negatiivsete suhete vältimiseks või ärahoidmiseks. (Vorobjov & Tamson, 2020, lk 43).

Süüteod- Jagunevad väärteod ja kuriteod (Karistusseadustik, § 3 lg 2).

Süüvõimeline- Isik, kes on teo toimepanemise ajal vähemalt neljateistaastane (Karistusseadustik, § 33).

Õigusrikkuja- Isik, kes ei pea riigi kehtestatud õigusnormidest kinni (Erelt, Leemets, Mäearu, & Raadik, 2018).

SISSEJUHATUS

Tulenevalt Eesti Vabariigi põhiseadusest on igaühel õigus riigi ja seaduse kaitsele. Üks olulisemaid riigi ülesandeid on tagada oma elanike turvalisus. (Eesti Vabariigi põhiseadus, § 13) Elanikkonna turvalisuse seab ohtu kuritegevus, mille tagajärjel kannatavad kõik inimesed, tekivad pinged ja rikutud suhted (Strömpl, 2020, lk 11). Tõsine turvatunnet ohustav probleem on vägivaldsed noortekambad, kus provokatiivne käitumine võib viia ohvri alandamiseni. Noorest east tulenevalt süvendab vägivaldsuse ohtu vähene hinnang oma tegude tagajärgedele ja empaatilise kogemuse puudumine. (Reinsalu, 2018)

Aastaks 2030 on kriminaalpoliitika eesmärgiks luua turvaline ühiskond, kus vägivallakuritegude arv on võimalikult madal. Eesti on koos teiste Balti riikidega tapmiste arvu poolest Euroopa Liidu esirinnas. Eesmärgi täitmiseks pööratakse rohkem tähelepanu korduvkuritegevusele, mis eeldab laste ja noorte kriminaaljustiitsüsteemi sattumise vähendamist läbi sotsiaal- ja haridussüsteemi, sõltuvusprobleemidest ja vaimse tervise häiretest toime pandud õigusrikkumistele tähelepanu pööramist ning efektiivsemat ja ohvrisõbralikumat sekkumist. (Sööt, 2019, lk 8-9)

Alaealiste õigusrikkumiste arv on langenud 2021. aastal viimase kümne aasta madalaimale tasemele. Järgmisel aastal 2022 püsis õigusrikkumiste arv samal tasemel. Aastal 2020 oli alaealiste õigusrikkumiste arv kokku veidi üle 5 000 juhtumi, siis aastatel 2021-2022 jäi see arv alla 4 200 juhtumi. Põhjuseks võib olla viimase kolme aasta koroonakriisi leviku tõkestamise meetmed- liikumispirangud, distantsõpe ning vanemate kaugtöö võimaldas suuremat järelevalvet laste üle. Lisaks õigusrikkumiste osalist registreerimise langust võib selgitada politsei praktika, kus alaealiste rikkumistele reageeriti senisest enam mittekarakteristlike sekkumistega. (Uisk, 2023)

Justiitsministeeriumi poolt avaldatud alaealiste õigusrikkumiste statistika andmetes kajastub, et 2023. aastal on väärtegude arv langenud 8% ja kuritegevus tõusnud 4% võrreldes 2022. aastaga. Eelnevate aastatega võrreldes on endiselt alaealiste õigusrikkumistest levinumad vägivallakuriteod, peamiselt kaklused või löömised. Lisaks on sagedased rikkumised veel vargused ja alkoholi tarbimine. Aastal 2023 registreeriti üks tulirelvaga seotud juhtum ning pandi toime üks tapmine. Selliseid juhtumeid ei ole registreeritud aastatel 2021-2022. (Solodov & Rattus, 2024)

Alaealiste kuritegevust tuleks vaadelda eraldi üldisest kuritegevusest, sest käitumishälvetega lapsed on pigem ühiskonnatingimuste ja valekasvatuse ohvrid (Pärn, 2019). Eesti

kriminaalpoliitikat varjutab kõrge korduvkuritegevuse määr ning endiselt satub liiga palju noori õigusrikkumiste tsüklisse (Sööt, 2019, lk 2). Selleks, et noorte õigusrikkumisi vähendada, tuleks vaadelda iga konkreetse noore puhul eraldi, millest on alguse saanud kuritegudeni viinud probleemne (hälbiv) käitumine. See eeldab asjasse puutuvate asutuste omavahelist koostööd ja spetsialistide pädevust töötada alaealistega. (Aeg, 2019)

Schoenmacker, *et al.* (2020, p. 1) poolt läbi viidud uuringus tuuakse välja, et täiskasvanute antisotsiaalse käitumise eelsoodumus pärineb lapsepõlvest. Teiste inimeste heaolu mitteametav käitumine toob kaasa suured kulud ühiskonnale, samas ka majanduslikud ja elukvaliteedi kulud üksikisikule, ohvrile ja süüteo toimepanijale. Täiskasvanute antisotsiaalset käitumist on raskem muuta, kuid varajane sekkumine lapseas on edukam ja kulutõhusam. Seetõttu on alaealiste õigusrikkumistele tähelepanu pööramine oluline teema.

Lõputöö eesmärk on analüüsida alaealiste õigusrikkujate hälbiva käitumise võimalikke põhjuseid ning anda ülevaade alaealiste õigusrikkumiste ennetamise ja vähendamise võimalustest.

Eesmärgist lähtudes on püstitatud järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas on seotud sotsiaalse õppimise ja üldise pinge teooria alaealiste õigusrikkumistega?
2. Millised on levinumad toime pandud alaealiste õigusrikkumised ja seda soodustanud riskitegurid Tartumaa lastekaitsespetsialistide ja piirkonnapolitseainike vaates?
3. Millised on alaealiste õigusrikkumiste ennetamise ja vähendamise võimalused Tartumaal?

Lõputöö on jagatud neljaks suuremaks peatükiks. Esimeses peatükis antakse ülevaade alusteooriatest, mis seostuvad alaealiste õigusrikkumistega. Teises peatükis tuuakse välja alaealiste levinumad õigusrikkumised, riskikäitumise eeldused ja kujunemine ning selle ennetamise ja vähendamise viisid. Kolmas peatükk tutvustab uurimistöö metoodikat ning lõputöö neljandas peatükis antakse ülevaade uurimistulemustest ja tuuakse seoseid teooriaga.

1 TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

Selles peatükis tutvustatakse lõputöö alusteooriaid. Alusteooriad annavad teoreetilised lähtekohad selgitamiseks sotsiaalseid olukordi. Lõputöös kasutatavad sõnad laps, alaealine ja nooruk mõeldakse alla 18 aastast isikut.

Teadusliku teooria eesmärk on lihtsustada tegelikkust, mis teeb olemasoleva teabe selgemaks ja analüüsitavamaks (Lagerspetz, 2017, lk 67). Teooria on üldistatud ideede kogum, mis kirjeldavad ja selgitavad teadmisi maailmast, pakkudes raamistiku praktikaks ja aidates olla vastutustundlikud ning enesedistsiplineeritud spetsialistid (Payne, 2022, p. 3). Teooriad on ka abiks uue informatsiooni leidmisel (Lagerspetz, 2017, lk 60). Sotsiaaltöötajad tegelevad keeruka inimkäitumise ja sotsiaalsete nähtustega ning nad peavad suutma otsustada, millele tegutsedes keskenduda (Payne, 2022, p. 11).

Hälbivuse ja kuritegude seletamisel domineerivad tänapäeval sotsiogeensed hälbivuse teooriad. Kuritegude põhjendused leitakse sotsiaalsusest. See tähendab, et hälbiva käitumise ja kuritegevuse teket mõjutavad sotsiogeensed ehk sotsiaalsed tegurid, asjaolud ja tingimused. Sotsiogeensed teooriad jagunevad kolme rühma: 1) sotsiaalsest struktuurist lähtuvad teooriad, 2) radikaalsed teooriad, 3) sotsiaalsetest protsessidest lähtuvad teooriad. (Aimre, 2013, lk 182)

Alaealiste õigusrikkumiste põhjuste välja selgitamiseks lähtutakse lõputöös kahest alusteooriast. Esimene on sotsiaalsetest protsessidest lähtuv teooria, milleks on valitud sotsiaalse õppimise teooria ning teiseks alusteooriaks on sotsiaalsest struktuurist lähtuv üldise pingete teooria.

1.1 Sotsiaalse õppimise teooria

Sotsiaalse õppimise teooria (1977) rajaja on Kanada psühholoog Albert Bandura (1925-2021), kes töötas emeriitprofessorina Standfordin Ülikoolis (Stewart & Krivan, 2021, p. 1).

Sotsiaalse õppimise teooria kohaselt võetakse omaks uusi käitumisviise ja hoiakuid jälgides ja jäljendades teisi, mis võivad toimuda otseste või kaudsete kogemuste kaudu. Kui laps näeb kedagi konkreetse tegevuse eest preemiat saamas, võib ta tõenäolisemalt seda käitumist jäljendada, et saada samasugust preemiat. Teisest küljest, kui tajutakse, et kedagi karistatakse teatud viisil, siis on käitumise jäljendamise tõenäosus väiksem, et vältida sarnaseid karistusi. Sellega seoses käsitleb sotsiaalne õppimise teooria õppija meele ja selle

keskkonna koostoimet. (Baştan & Dülek, 2023, pp. 107-108) Bandura toob välja, et elus õppida mõnda asja kirjaliku juhendi või seletuste järgi on palju keerukam, vaid palju lihtsam on õppida, kui keegi on selle ette näidanud. Nii õpitakse jäljendamise kaudu elus agressiivsust, altruismi ja ka häbelikkust. (Kidron, 2019, lk 185)

Bandura uuris eelkõige agressiivse käitumise omandamist. Paljud tema tööd olid seotud laste ja noortega, kus uuriti lapseõlvekeskkonna mõju hälbiva ja kuritegeliku käitumise tekkimisele (Allan, 2017, p. 12). Sotsiaalse õppimise teooria kohaselt jäljendavad lapsed eriti just agressiivset käitumist. Bandura avastas, et lapsed, kes puutuvad kokku agressiivsete mudelitega, käituvad suurema tõenäosusega agressiivsemalt võrreldes nendega, kes ei ole kokku puutunud sellega. Käitumist õpitakse kaudselt läbi vaatlusõppe, mis tähendab, et lapsed ei õpi vägivalda ainult vanemate, vaid ka meedia ja kogukonna jälgimise kaudu. (Ismail & Rahman, 2012, p. 1514)

Bandura kuulsamaid eksperimente on „Bobo“ nukuga. Eksperimendi eesmärk oli uurida vaatluse ja jäljendamise rolli uute käitumisviiside õppimisel (Baştan & Dülek, 2023, p. 108). Jälgiti eelkooliealiste laste käitumist, kes on ühes ruumis olnud agressiivselt käituvat täiskasvanuga. Eksperimendis osalenud lapsed nägid täiskasvanut peaaegu kümme minutit peksmas ja sõimamas täispuhutavat „Bobo“ nukku. Katse näitas, et lapsed, kes ei puutunud kokku agressiivse täiskasvanuga, neil esines harva agressiivset käitumist mängides ja rääkides võrreldes nende lastega, kellel oli see kokkupuude olemas. (Myers & Twenge, 2022, p. 277) Need eksperimendid on tänapäeval eriti olulised, kuna vägivaldsete muusikavideote, filmide ja arvutimängude laialdane levik võib avaldada negatiivset mõju lastele ja noortele (Allan, 2017, p. 13).

Siiski on vale eeldada, et kõik jäljendavad nähtut või et kõik lapsed käituvad agressiivselt lihtsalt sellepärast, et nad on olnud vägivaldsete stseenide tunnistajaks (Baştan & Dülek, 2023, p. 108). Õpitakse neilt, keda rohkem nähakse ja kellega lävitakse. Oluline on inimese tunnetus, mida järeldeb, oletab, märkab ja kuuleb. Käitumise kujunemisel oluline osa on inimese eneseregulatsiooni võimel, kuidas reageeritakse sise- ja välisimpulssidele. Kuid siiski on väliskeskkonnal oluline osa eneseregulatsiooni suunamisel ja sellele sisu andmisel. (Kidron, 2019, lk 184-186)

Kriminaalse käitumise psühholoogia põhineb sotsiaalse õppimise teoorial, mis tähendab, et kriminaalne käitumine on omandatud vale käitumise õppimise tulemusena. Sotsiaalse õppimise teooria väidab, et kurjategijate kognitiivsed oskused, loogiline mõtlemine ja sotsiaalsed oskused on puudulikud. Psühholoogilised uurimused on tõestanud, et

kurjategijatel on enamasti väline kontrollkese, mis tähendab, et nad usuvad, et nende käitumist ja otsustamist mõjutavad pigem välised asjaolud. (Liba, 2011, lk 780) Näiteks, et tulevik sõltub teistest inimestest, saatusest ja juhusest (Rüütel, 2018, lk 83).

Sotsiaalse õppimise teooria kohaselt isiku kriminaalse käitumise uuesti kordumise tõenäosus suureneb, kui isiku vajadused rahuldatakse antisotsiaalsel viisil. Näiteks kui on vajadus olla aktsepteeritud ja see rahuldatakse halva mainega kaaslaste poolt, siis suurema tõenäosusega muutub isik nende sarnaseks, et suurendada seeläbi enda aktsepteeritust. (Liba, 2011, lk 781)

Bandura uurimused selgitavad ümbritsevate inimeste mõju käitumismustrite õppimisel. Lapsed õpivad igapäev uusi oskusi ja teadmisi ühiskonna toimimise kohta ning enim seda oma lähedastelt. Arvestades tänapäeva sotsiaalmaailma võimalusi, on ka see üks mõjutajatest. Ühiskonna heaollu ja turvalisusesse on võimalik kõigil oma panus anda, jälgides millist eeskuju antakse lastele.

1.2 Üldise pingete teooria

Üldise pingete teooria (1992) rajaja on Robert Agnew. Üldise pingete teooria on edasi arendatud Robert King Merton´i klassikalise pingete teooriast. (Lilly, 2011, p. 74) Merton`i klassikalise pingete teooria toob välja, et norme eiravat käitumist põhjustab innovatsioon. See tähendab, et võetakse omaks sotsiaalselt enim väärtustatud eesmärgid, milleks on majanduslik edukus, võim ja prestiiž. Suutmatuse saavutada tulevast majanduslikku edu, loobutakse moraalsetest, ent ebaefektiivsetest vahenditest ja võetakse kasutusele ebaseaduslikud, ent tõhusad. (Käärrik, 2013, lk 225-226) Agnew arvates on see liiga kaugel tulevik, et mõjutada alaealiste kriminaalset käitumist. Agnew jaoks tundusid kuritegevust soodustavad tegurid olema palju vahetumad. (Lilly, 2011, p. 74)

Merton`i ja Agnew järgi on kuritegevus suurem nende seas, kes kogesid negatiivseid elusündmusi (Hagan, 2013, p. 161). Üldise pingete teooria väidab, et teatud pinged ja sellest tulenev stress suurendavad kuritegevuse tõenäosust (Krohn & Lane, 2015, p. 239). Agnew väitis, et kuritegevus ei ole ühe konkreetse pingete tulemus, vaid võib olla pärit erinevatest allikatest. Mõnel pingel on märkimisväärne mõju kuritegevusele, teisel jällegi vähe või üldsegi mitte. (Song, 2020, p. 1) Erinevalt Merton´ist ei keskendunud Agnew ainult majanduslikele pingeteallikatele, vaid ta laiendas seda kategooriat, lisades, et mistahes positiivseks hinnatud eesmärgid ei ole saavutatud ja lisas juurde veel kaks pingeteallikat (Lilly, 2011, p. 75).

Pingeallika liigid (Hagan, 2013, p. 162):

- 1) suutmatus saavutada positiivselt hinnatud eesmärke;
- 2) positiivseks hinnatud stiimulid kaovad;
- 3) negatiivsete suhete või kahjulike stiimulite olemasolu.

Suurem osa üldise pinge teooria testidest pärinevad koolis käivate ja peredega koos elavate noorte eneseanalüüsi uuringutest. Täiendavat toetust annavad sellele vaatenurgale Bill McCarthey ja John Hagan'i (1997) uuringud kodust lahkunud ja tänaval elavate noorte kuritegevuse kohta. Koosõlas Agnew tööga näitab nende analüüs, kuidas ebasoodsad või kahjulikud tingimused võivad põhjustada kuritegevust. (Lilly, 2011, p. 77)

Selleks, et üldise pinge teooria oleks kasulik, peab see tegelema küsimusega, millised pinged tuhandete võimalike pingete hulgast on kriminogeensed ja millised mitte. Agnew tõi välja neli tegurit, mis iseloomustab kriminogeenseid pingeid (Agnew, 2013, pp. 654-655):

- 1) pinget peetakse ebaõiglaseks;
- 2) pinge on suure ulatusega;
- 3) pinge on põhjustatud madalast sotsiaalsest kontrollist;
- 4) pinge tekitab teatavat survet või stiimulit (näiteks kuuluvustunde vajadus).

Ebaõiglase kohtlemise tajumine muudab tõenäoliselt vihaseks. Üldise pinge teooria väidab, et viha suurendab õigusrikkumiste riski. Kui pinge on suure ulatusega, siis on raske pinget ignoreerida ja oma emotsioone kontrolli all hoida. (Lilly, 2011, p. 78) Suure ulatusega pinged on rasked, sagedased, kestavad pikaajaliselt (Krohn & Lane, 2015, p. 240). Alaealine, kes on vanemate poolt tõrjutud, on üks põhjustest, mis tekitab alaealisele pinget ja vähendab sotsiaalset kontrolli. Kui alaealine tunneb survet eakaaslaste poolt või langeb vägivalla ohvriks, siis vägivallale reageerimata jätmise soodustab edasist ohvriks langemist ja suuremat pinget. Lõpuks võib ohvri kättemaks viia kriminaalse toimetuleku teele, mis tundub alaealisele ainuke realistlik võimalus. (Lilly, 2011, p. 78)

Alljärgnev loetelu suurendab õigusrikkumiste tõenäosust mitmel põhjusel, esiteks sellepärast, et nende tagajärjel tekivad pinged, mis põhjustavad viha ja frustratsiooni. Õigusrikkumised on üks võimalik toimetulekumeetod, kui alaealine tunneb end halvasti ja tahab seda tunnet muuta. Selleks võib olla raha varastamine, põgenemine konfliktsest kodust, kättemaksusoov ja rünnakud kiusajate vastu, negatiivsete emotsioonide leevendamine narkootiliste ainetega. Pikaajaliselt pingeallikatega kokkupuutuval alaealisel vähenevad toimetulekuressursid ja enesekontroll. (Agnew, 2013, p. 654)

Kriteeriumid, mis suurendavad õigusrikkumiste tõenäosust (Krohn & Lane, 2015, pp. 240-241):

- nõrk side vanematega (vanemate vaenulikkus, vähene tugi ja armastus);
- järelevalve/distsipliin on korrapäratu, ülemäärane ja/või karm (solvangud, füüsilise karistus, alandused, ähvardused, karjumine);
- lapse väärkohtlemine ja hooletusse jätmine;
- negatiivsed koolikogemused (madalad hinded, probleemid õpetajatega, kool tundub igava ja ajaraiskamisena);
- väärkohtlemine eakaaslaste poolt (kuulujutud, mõnitamine, solvamine, füüsilised rünnakud, ähvardused);
- kuriteo ohvriks langemine;
- elukoht on majanduslikult mahajäänud kogukonnas;
- kodutus;
- diskrimineerimine (rass, etniline kuuluvus, sugu, seksuaalne orientatsioon, religioon).

Kuid kõik ei reageeri pingetele ühtemoodi. Agnew tuvastas mitmeid tegureid, mis vähendavad õigusrikkumiste toimepanemise riski. Näiteks saavutamata eesmärgid asendatakse uute eesmärkidega, individuaalse toimetulekuressursid (nt enesekontroll, intelligentsus), sotsiaalse toetuse saamine teistelt, hirm seaduslike karistuste tagajärgede ees, tugevate sotsiaalsete sidemete olemasolu ja ebaseaduslikele vahenditele juurdepääsu keelamine. (Lilly, 2011, p. 76)

Iga inimene kogeb oma elu jooksul erinevaid pingesallikaid, mis tekitavad stressi. Sellepärast ei saa väita, iga pinge kogemine viib kriminaalsele teele. Alaealiste riskikäitumise tõenäosust tõstavad need pinged, mis on olnud pikaajalised, tekitanud frustratsiooni ja viha ning nähakse seda enda suhtes ebaõiglasena. Mida rohkem pingeallikaid noor oma elus samaaegselt kogeb, seda suurem on tõenäosus sattuda seaduses kehtestatud normidega vastuollu.

2 ALAEALISTE ÕIGUSRIKKUMISED

Statistika andmed annavad arvilise ülevaate, mille põhjal saab võrrelda eelnevate aastate registreeritud õigusrikkumiste osakaalu. Statistilised andmed on vajalikud ja olulised, mille põhjal teha järeldusi, näha muutusi või pöörata tähelepanu kitsaskohtadele.

Justiitsministeeriumi poolt avaldatud alaealiste õigusrikkumiste statistikast nähtub, et aastatel 2020-2023 on registreeritud väärtegude arv langenud. Aastal 2020 oli alaealiste väärtegu registreeritud 4239 korral, siis aastatel 2021-2022 jäi see alla 3500 juhtumi ning aastal 2023 oli registreeritud 3164 väärtegu. Alaealiste väärtegu suurema osa moodustas alkoholi tarvitamine, pisivargused ja vara kahjustamine, kergliikleja liiklusõuete rikkumine, sõiduki juhtimine juhtimisõigusega ja narkootikumide käitlemine väikeses koguses. Aastast 2020 kuni aastani 2023 saab välja tuua mõningad muutused väärtegu: vähenenud oli alkoholi tarbimine 46%lt 35%ni ja tõusnud oli narkootikumide käitlemine väikeses koguses 6%lt 11%ni. Väärtegu toime pannud alaealise keskmiseks vanuseks oli 16 eluaastat ja ligikaudu 70% olid poisid. Tüdrukute väärtegu oli suur osa seotud alkoholi tarvitamisega ja on ületanud protsendiliselt poiste alkoholi tarvitamise osakaalu. Poistel oli suurem osa väärtegu seotud liikluseaduse rikkumiste ja alkoholi tarvitamisega. Pisivarguste osakaal tüdrukute ja poiste vahel oli suhteliselt võrdne. Narkoväärtegu osakaal oli 3% suurem poistel võrreldes tüdrukutega. (Kuritegevuse statistika, 2024)

Justiitsministeeriumi poolt avaldatud alaealiste õigusrikkumiste statistika andmetes kajastub, et 2023. aastal oli kuritegevus tõusnud 4% võrreldes 2022. aastaga. Kuid kui võrrelda aastat 2023 aastaga 2020, siis saab öelda, et alaealiste kuritegevus on ajas langenud 8%. Aastal 2020 oli registreeritud 834 kuritegu juhtumit, siis järgnevatel aastatel oli registreeritud kuritegu arv 734 kuni 768 vahel. Aastatel 2020-2022 moodustasid kehaline väärkohtlemine ja vargused kõikidest alaealiste kuritegu 74%, aga aastal 2023 oli see 63%. Kõige rohkem alaealiste kehalist väärkohtlemist registreeriti aastal 2022, kus oli 361 juhtumit ja aastaga 2021 võrreldes 48 vägivalda juhtumit rohkem. Aastal 2020 ja 2023 oli registreeritud üks tapmine ning lisaks esines aastal 2020 üks mõrv. Surmaga lõppevaid juhtumeid aastatel 2021-2022 ei ole registreeritud. Statistika näitajad ei näita sujuvat langust alaealiste kehalise väärkohtlemise osas. Kuid langenud on varguste osakaal 33%lt 25%ni. Nendest vargustest üle poole on süstemaatilised, aastal 2021 oli korduv varguseid 84%, mis oli aastaks 2023 langenud 68% peale. Kuritegu toimepanijatest keskmiselt 86% olid poisid ja vanuses 15 eluaastat. (Kuritegevuse statistika, 2024)

Järgnevalt antakse ülevaade Statistikaameti poolt avaldatud alaealiste õigusrikkumiste osakaalust Tartumaal haldusüksuse järgi aastatel 2020-2023. Tartu maakonna haldusüksusesse kuuluvad vallad on Elva, Kambja, Kastre, Luunja, Nõo, Peipsiääre ja Tartu ning Tartu linn. Aastatel 2020-2023 on registreeritud Tartumaal alaealiste õigusrikkumisi alla 460 juhtumi aastas. Suurem osa õigusrikkumistest oli toime pandud Tartu linnas, kus oli registreeritud üle 300 juhtumi aastas. Linnast väljas asuvates Tartumaa valdades jäi registreeritud õigusrikkumisi alla 50 juhtumi aastas. Kõige vähem õigusrikkumisi läbi aastate oli Nõo vallas. Väärtegude arv oli aastatel 2020-2023 suurim Tartu linnas, maapiirkondades oli Elva vallas ja järgnes Tartu vald. Kuritegude arv Tartumaal suurenes 2022. aastal võrreldes 2021. aastaga 36 juhtumi võrra. Kokku oli aastal 2022 registreeritud 98 kuritegu, millest 74 oli Tartu linnas. Aastal 2021 oli kuritegude arv suurim Luunja vallas 27 juhtumit ja Tartu linnas langenud 19 juhtumile. Kokkuvõtvalt vaadates on alaealiste õigusrikkumiste osakaal pisut langenud 2023. aastaks, kuid ei näita stabiilset langustrendi kõigis piirkondades. (Lisa 1)(NH25: Alaealiste süüteod ..., 2024)

Viimase nelja aasta taguse ajaga võrreldes on toimunud üldkokkuvõttes alaealiste õigusrikkumiste osas mõningane langus. Vägivallakuritegude osas ei ole langus stabiilselt ühtlane ning selle osakaal on endiselt suur ning lisaks on suurenenud narkootikumide käitlemine väikeses koguses. Osaline langus statistika andmetes võib olla tingitud korona piirangutest ja karistuslike meetodite asendamisest mittekaristuslikega.

2.1 Riskikäitumise eeldused ja kujunemine

Teadmised hälbivale käitumisele viivatest riskiteguritest aitavad haridustöötajaid, lastekaitsespetsialiste ja piirkonnapolitseidki ennetavalt märgata lapse käitumist ning sellega vähendada tulevast tõenäosust kriminaalsele käitumisele. Alaealise noore riskikäitumise tekkimist soodustavad erinevad tegurid ja sageli esineb mitme teguri koosmõju.

Hälbiva käitumise kujunemisel saab välja tuua kolm tüüpilist arenguteed. Esimese arengutee puhul on hälbiv käitumine algusest peale eksponeeritud ja nähtav, mis algab kerge agressiivsusega (kiusamine ja vahelesegamine), mis võib edasi areneda kaklusteks ning jõuda tõsiste vägivallategudeni (ründed, vägistamine, relvastatud kallaletung). Teine arengutee algab enne 15. eluaastat ning rikkumised on alguses kergemad ja salajased (poevargused, valelikkus), edasi tulevad tõsisemad omandivastased rikkumised (vandalism, süütamine), seejärel keskmise tõsidusega riskikäitumine (pettused, taskuvargus) ning lõpuks tõsised rikkumised (murdvargus, autovargus). Kolmanda arengutee põhitunnuseks on allumatus, sõnakuulmatus, vältimine (hulkumine, hiline äraolek, kodust põgenemine) ning konfliktid

õpetajate, vanemate, sotsiaaltöötajate ja teiste autoriteetsete staatusega isikutega. See tee algab enne 12. eluaastat. Ühe arengutee hälbiva käitumise seigad võivad põhjustada seiku teise arengutee raames. (Bachmann, 2015, lk 186-187)

Püsivat rikkumiskäitumist soodustavad riskitegurid (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 10):

- individuaalsed: madal intelligentsus, impulsiivsus, enesekontrolli puudumine;
- perekondlikud: antisotsiaalse või kriminaalse käitumisega vanemad, vähene vanemlik järelevalve, katkised peresuhted;
- keskkondlikud: suhted sõpradega, probleemne koolikeskkond.

Hälbiva käitumise arengutee kujunemisel mängib oluliselt rolli erinevad tegurid. Varases lapseas alguse saanud hälbiva käitumise taga on individuaalsed või arengukeskkonda mõjutavad riskitegurid. Individuaalsed tulenevad tervislikest põhjustest, paljudel on diagnoositud aktiivsus- ja tähelepanuhäire. Arengukeskkonda mõjutavad eelkõige vanemlust puudutavad tegurid. Teismeeas alguse saanud hälbiva käitumise taga nähakse ajutisi pereprobleeme või sõprussuhete mõju. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 8-9)

2.1.1 Individuaalsed riskitegurid

Individuaalsete riskitegurite puhul vaadatakse isiku loomupäraseid erisusi, nagu näiteks temperamenti või sugu. Soopõhiselt vaadatuna osalevad poisid rohkem agressiivsemates tegevustes kui tüdrukud. Aastatel 2018-2022 tehtud intervjuud kinnises lasteasutuses olevate lastega selgus, et vaimse tervise probleemid esinesid pea kõigil. Kui palju on seda soodustanud perekondlikud riskitegurid, seda uuring kinnitada ei saanud. Suurem tõenäosus sattuda väärkohtlemise ohvriks on neil lastel, kellel on füüsiline, vaimne või käitumuslik erivajadus. (Tarto, *et al.*, 2022, lk 23)

Üha rohkem pööratakse tähelepanu ka neurobioloogilistele teguritele, mis seletaksid hälbivat käitumist. Erinevad uuringud näitavad, et kergeid traumaatilisi eesajukoore traumasid on enamikel kinnipeetavatest. Eesajukoor on vastutav planeerimise, probleemilahendamiseoskuse ja emotsioonide juhtimise eest. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 10) Suur osa neurobioloogilisi tegureid on avastatavad ja märgatavad enne hälbiva käitumise otseseid ilminguid. Need tegurid võib liigitada kolme gruppi: Esimene grupp on käitumise ja emotsioonide regulatsioonimehhanismide düsfunktsionaalsus, mille ohumärkideks on sagedane ärritatavus ja vihastamine, negatiivne tundeelamuslik foon, madal provokatsioonitaluvus, impulsiivsus, keskendumisvõime puudulikkus. Teine grupp on kognitiivsed häired ja puuded, mille peamine ohumärk on intellektuaalsete võimete madal

tase ning halb ümberõppimise võime võib viidata hilisemate käitumisprobleemide võimalusele. Kolmas grupp on ohustiimulite halb töötlemine, mille ohumärkideks on hirmupuudus ja tundetus ohustiimulite suhtes. (Bachmann, 2015, lk 187)

2.1.2 Perekonna ja keskkonnaga seotud riskitegurid

Kõige rohkem uurimusi on psühholoogias tehtud lapse ja vanema omavaheliste suhete kohta. Arvatakse, et varased lapsepõlvesuhted mõjutavad seda, millised on tulevikus lapse lähisuhted, iseseisvus otsustes, toimetulek ebameeldivate olukordadega ja ärevusega. (Liivamägi-Hitrov & Kask, 2016, lk 22-23)

Doktor Daniel J. Siegel kirjutab, et suhted mängivad meie kasvus ja arengus põhilist rolli. Esimese 12. eluaasta kogemustel on isiku kujunemisel suur tähtsus. Lapse arengule avaldavad mõju suhted perega, sõprussuhted, koolikogemused ja huvialad. (Siegel, 2018, lk 145-146)

Kõige olulisem riskitegur on vanemate ja laste omavahelise aktiivse suhtlemise puudumine. Stabiilse ja toetava perestruktuuri ning korraliku sotsialiseerumise puudumine võib soodustada lapse arenguprobleeme ja hilisemat kuritegevust. Uuringud näitavad, et vanemate kasvatustüüpi on lapse arengus oluline mõjutaja. Vanemlik järelevalve koos positiivse seotusega toob kaasa alaealiste kuritegevuse väiksema esinemissageduse. Altimad tegelema kuritegevuse ja suhtlema teiste kuritegelike kaaslastega on lapsed, kellel on vanematega nõrk emotsionaalne side ja puudub järjepidev distsipliin. Lisaks suurendab kuriteos süüdimõistetud pereliige lapse kriminaalse käitumise alustamise tõenäosust kaks korda. (Donges, 2015, p. 1010)

Antisotsiaalse käitumise või mõtlemisega vanemad loovad eeskujuna lapses sarnast mõtlemisviisi ja käitumismustreid juba varajases lapsepõlves. Samuti võib antisotsiaalsele mõtlemisele ja käitumise arengule kaasa aidata vanemate ebapiisav tähelepanu lapse tegemistes. Kui lapsed on rohkem omapäi, võivad saada mõjutajateks eakaaslased ja nende huvid. Tihti on nendeks sõpradeks sarnaste joontega eakaaslased, kes on samuti ilma piisava vanemliku eeskujuta või antisotsiaalse eeskujuga. Kuid ka liiga kontrollivad, autoritaarsed ja suurte ootustega lapsevanemad takistavad lapse individualiseerimist. Mingis vanuses võib lapsel tekkida soov vabaneda vanemlikust kontrollist ja valida vanemate ning ühiskonna normidele vastu seisva tee. (Rüütel, 2018, lk 23-24)

Sageli neil lastel, kellel on kodus tähelepanu ja poolehoiu puudus hakkavad otsima seda eakaaslaste hulgas. Kampa kuuluvuse ja tunnustuse nimel võetakse ette tegusid, mida muidu ei võetaks ja satuvad õigusrikkumiste teele kambavaimu mõjul. (Reinson, Hämmal, Kruise,

Rannu, & Parder, 2021, lk 14) Kambas olles suureneb risk unustada oma individuaalne identiteet, mis soodustab reageerimist rühmanormidele- nii headele kui halbadele. Kambas olemine võib põhjustada erutust ja vastutuse hajumist, mistõttu tehakse kambakaaslastega koos olles tegusid, mida üksi ei tehta. (Myers & Twenge, 2022, p. 205)

Peresuhted ja kodune keskkond, kus esineb vaenu ja ärevust on sageli lapse agressiivse käitumise põhjustajaks, mis kandub edasi ka teistesse suhetesse. Kui laps kogeb kodus tihti ähvardamist, kritiseerimist, füüsilist vägivalda, alandamist, siis see kogetu tekitab lapse sees viha, frustratsiooni, mida ta elab välja teiste peal. Seetõttu nende sotsiaalne tajus näeb tihti vaenulikku käitumist seal, kus seda tegelikult ei ole, millest võib välja areneda vägivaldne käitumine. Kui lapsel on puudujäägid sotsiaalses ja kognitiivses arengus, usuvad agressiivse käitumisega lapsed, et nad saavad oma käitumisega vähendada teiste ebameeldivat käitumist ning nad saavad rohkem kasu kui kahju sellest. Agressiivse käitumisega proovitakse saavutada kontrolli olukorra üle. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 9) Lapse agressiivsus areneb sageli välja ka siis, kui arenguvajadustele pööratakse vähe tähelepanu, kasvades üksikõiksetes kasvutingimustes. (Liivamägi-Hitrov & Kask, 2016, lk 26)

Vanemad, kes kasutavad lapse peal füüsilist karistamist õpetavad oma lastele, et armastavates suhetes on see lubatud ning läbi vägivalda on võimalik saada oma tahtmine. Füüsiline karistamine põhjustab kurbust, valu, hirmu ja viha, mis soodustab edasisi lapse vaimse tervise probleeme ja vaimse võimekuse langust. Sellest tingituna on lapsel hälbiv käitumine teismelisena ja kriminaalne käitumine täiskasvanuna. (Strömpl, 2019, lk 19-20)

Kanada koolides läbi viidud uuringute alusel leiti, et perekonna katkemist peetakse oluliseks noorte hälbiva käitumise soodustavaks riskiteguriks. Järeldati, et üksikvanemad on haavatavamad ja osalevad vähem kogukonna tegemistes ning on vähem võimelised jälgima naabruses toimuvat ja kohalikke noori. Üksikvanematega elavatel lastel esineb rohkem probleeme õigusrikkumistega. (Wong, 2017, pp. 46-60)

Koolikeskkonnas on levinud ja tõsine probleem koolikiusamine. Koolikiusajatel on tugev eeldus hilisemaks vägivaldseks käitumiseks. Põhjusteks nähakse geneetilist eelsoodumust, madalat reageerivust teiste inimeste kannatustele, empaatiatunde puudumist, ebasoodsat kasvukeskkonda ja reaktiivset agressiivsust. (Bachmann, 2015, lk 188) Koolikiusajateks on tavaliselt lapsed, kes on pärit peredest, kus vanematel on sõltuvusprobleemid alkoholi või narkootikumidest ning vanemate peamine sissetulekuallikas on sotsiaaltoetused, vanemate vähene huvi lapse suhtes. Kiusamise ohvriks langeb sotsiaalselt rasketes oludes laps ja kiusaja ise on hooletusse jäetud laps. (Markina & Žarkovski, 2014, lk 60)

2019. aastal on tehtud Eesti koolinoorte hulgas uuring, kus uuriti tubakatoodete, alkoholi ja narkootiliste ainete tarvitamist 15.-16. aastaste kooliõpilaste hulgas. Uuringus selgus, et need õpilased, kes veedavad oma vaba aega ostukeskustes, tänavatel ja pidudel käies, on tarvitanud sagedamini uimasteid, kui need kes veedavad oma vaba aja raamatuid lugedes või arvutiga mängides. Need õpilased, kes on rahul suhetega oma mõlema vanemaga ja tunnevad emotsionaalset tuge, tarvitavad vähem tubakatooteid, alkoholi ja narkootilisi aineid. Samuti madala sotsiaalsete oskustega õpilased tarvitavad sagedamini uimasteid ja satuvad tõsisesse vaidlustesse ning kaklustesse. (Vorobjov & Tamson, 2020, lk 33-44) Haap Consultingu ja Tallinna Ülikooli poolt valminud uuringus tuli üheks riskiteguriks välja piiratud vaba aja võimalused kogukonnas, mis soodustab halba seltskonda sattumist. Hästi sisustatud vaba aeg ja vähemalt ühe usaldusisiku olemasolu vähendab riskikäitumise tekkimist. (Raudkivi & Linnas, 2023)

Igavus on üks põhjustest, miks hakatakse otsima põnevust õigusrikkumiste toimepanemistest. Huvitegevus on oluline, sest see sisustab lapse aega ja annab võimaluse eneseteostuseks ja eduelamuseks. Huvitegevusega tuleks alustada varakult, sest teismeliseas alustada huvitegevuse tutvustamist on palju keerulisem. (Reinson, *et al.*, 2021, lk 14)

Peale perekonna, kooli ja sõprade on lapse käitumise kujunemisel oma roll massimeedial ja virtuaalmaailmal. Tavapäraseks on kujunenud, et televisioon, arvuti ja telefon on igapäevaelu lahutamatu osa. Sage vägivalla nägemine filmides või ka multifilmides võib mõjutada lapse psüühikat. Siinkohal on lapsevanema roll varajasest lapsepõlvest alates pöörata tähelepanu lapse ebamõistliku meedia kasutamisele. (Laaneväli, 2020, lk 14-15)

Alaealise riskikäitumise kujunemisel mängivad rolli nii individuaalsed, perekondlikud kui keskkondlikud tegurid. Individuaalsed tegurid toovad välja isiku eripära- madal intelligentsus, impulsiivsus, sugu vms. Perekondlike ja keskkondlike tegurite all saab vaadelda peresuhteid, sõprussuhteid, koolis toimuvat ning vaba aja veetmise viise. Individuaalsed, perekondlikud ning keskkondlikud tegurid võivad omavahel põimuda.

2.2 Riskikäitumise ennetus ja vähendamine

Alaealiste õigusrikkumiste ennetamisel ja vähendamisel on oluline roll perekonnal, koolil ja nendega tegelevatel spetsialistidel. Oluliseks kaitseteguriks alaealiste õigusrikkumiste ennetamisel on vanemate teadlikkus ja huvi oma lapse tegemiste vastu ning koolipoolne märkamine.

Käitumisprobleemide esmased ilmingud avalduvad lasteaias, koolis ja sealt edasi tervishoius. Esmased teenused, mis osutatakse lapsele on hariduslikud tugiteenused ja psühhiaatriline või psühholoogiline abi. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 27) Eestis läbi viidud uuringus töid spetsialistid välja, et varajane lapse abivajaduse märkamine on puudulik. Lastega tegelevad asutused sageli ei reageeri ohumärkidele piisavalt vara ja ei teadvustada varajase märkamise ja sekkumise olulisust. Lapsega toimuvatel negatiivsetel muutustel lastakse areneda kaugemale kui peaks. (Sindi, Lehtme, & Toros, 2022, lk 12-13)

Uuringust selgus, et koolivägivalla ohvrid räägivad probleemidest pigem sõpradele ja vanematele kui koolipsühholoogile ja sotsiaalpedagoogile või jätavad enda teada. Koolil tuleks luua usalduslikke suhteid lastega ja informeerida lapsi abisaamise võimalustest. (Markina & Žarkovski, 2014, lk 61) See eeldab teadmisi ja oskusi õpetajatelt ja tugispetsialistidelt. Koolikiusamise puhul on oluline, et alaealine ei saaks agressiivse käitumise eest tunnustust või tasu, näiteks sotsiaalse staatuse tõstmise, andami saamine ja liidriks kujunemine. (Bachmann, 2015, lk 189)

Terapeutilistel suundadel põhinevad sekkumised nagu nõustamine ja oskuste õpetamine on tulemuslikumad kui kontrollil ja hirmul põhinevad strateegiad. Kõige tulemuslikumad programmid terapeutilistest suundadest on kognitiivkäitumuslikud, seejärel sotsiaalse õppimise teoorial põhinevad ning oskuste omandamistele suunatud tegevused. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 12-13)

Uuringutulemuste põhjal ei ole viimaste kümnendi jooksul toimunud suuri muutusi koolinoorte sotsiaalsetes oskustes. Madalate sotsiaalsete oskustega õpilastel on suurem tõenäosus tarvitada uimasteid, sattuda sagedamini tülidesse ja kaklustesse. (Vorobjov & Tamson, 2020, lk 49) Hopkins jt (2016) uurisid noorte õigusrikkujate positiivsete suhtlemisvõtete kasutamist kui probleemilahendusmeetodit. Uuringu tulemus viis järeldusele, et sellele sihtrühmale on vaja koolitust positiivsete suhtlusmeetodite eeliste kohta. (York, 2020, p. 455)

Uuringud näitavad, et sekkumisprogrammid, mis on keskendunud eelkõige noorte kurjategijate sotsiaalsete oskuste arendamisele ja mille kestvus on kuus kuud või kauem, vähendavad korduvrikkumiste toimepanemist 40-50%. Selliste programmide eesmärk on suunata noort õiguskuulekale teele läbi käitumise ja hoiakute muutmise, mis omakorda suurendaks ühiskonna turvalisust. (Liba, 2017, lk 15)

Alaealiste õigusrikkumiste puhul lähtutakse taastava õiguse põhimõtetest. See tähendab, et eelistatakse kasvatuslikke mõjutusvahendite kasutamist karistuslikele. Taastav õigus

keskendub kannatanu vajadustele, aga ka alaealise teo põhjustele ja tema sotsiaalsele taustale. Taastav õigus annab teo toimepanijale võimaluse heastada või hüvitada tehtud kahju, mis eeldab mõlema osapoole valmisolekut kokkulepeteks. (Kaldaru & Malmberg, 2020) Taastava õiguse eesmärk on keskenduda suhete taastamisele ja kogukonna tervenemisele. Kuna me kõik oleme ühiskonna osa, siis kellegi tõrjumine ei aita kaasa ühiskonna arengule. (Strömpl, 2020, lk 11-12)

Õigusrikkumisi toime pandud alaealistega töötamisel tuleks vaadelda ja leida tugevused tema elus ja keskkonnas, mille mõju suurendada, et seeläbi vähendada tulevasi kriminaalseid rikkumisi. (Aaben, Salla, & Markina, 2018, lk 10) Iga laps on erinev ja erinevate kogemuste ning vajadustega, seega lähtuda iga lapse puhul personaalselt, milline lähenemine talle parim. Selleks viiakse läbi personaalne hindamine. (Gornischeff, *et al.*, 2020, lk 48-49) Piirkonnapolitseinik teeb riskihindamise, selgitades välja juhtumi asjaolud. Alaealiste laste puhul, kelle õigusrikkumiste risk on madal, tuleks sekkuda minimaalselt. Keskmise ja kõrgema riski korral põhjalikumalt, lähtuvalt juhtumist ja isikust. Vajadusel kaasata alaealise tugivõrgustik ja kohaliku omavalitsuse lastekaitsespetsialist. (Kaldaru & Malmberg, 2020)

Alaealise riskihindamisel tuleks teha vahet, kas õigusrikkumine oli juhuslik tulenevalt huvist või on õigusrikkumised märk lapse tõsisematest probleemidest. Lisaks arvestada lapse küpsust ja arusaamisvõimet. (Tani-Jürisoo, *et al.*, lk 9-16) Korduv süütegude ennetamisel peetakse oluliseks sotsiaalsete põhjuste välja selgitamist ja riskide hindamist. Rahatrahv ei ole esmane mõjutusvahend, sest see ei avalda otsest mõju alaealisele. Taastava õiguse meetodis osalemine on vabatahtlik ning see eeldab heade vestlustehnikate tundmist. Oluline on valida õige meetod ja mõjutusvahend, mis ennetaks korduv süütegude toimepanemist. See eeldab politseinike pädevust, kuidas teha konfliktivahendust ja juhtumiarutelusid. (Klaus, 2020, lk 61-64)

Mittekaristuslikud mõjutusmeetodid ja taastava õiguse praktikad (Tani-Jürisoo, *et al.*, lk 23-72):

- 1) Suuline hoiatus- vähem tähtsate väärtegude korral (tubakatarvitaja, lihtsamad liiklusrikkumised).
- 2) Juhtumiarutelu- kahjuta või vähese kahjuga väärtegude puhul, mis mõjutab eelkõige noort ennast (suitsetamine, alkoholi- ja narkojoove, kahjude heastamine).
- 3) Konflikti- ja kahjuvahendus- rahulolematuse teiseosapoole käitumise või on tegevuse kaudu tekitatud selge materiaalne kahju.
- 4) Taastav nõupidamine- lisaks kannatanu ja kahjutekitajale osalevad juhtumi lahendamiseks teised vajalikud inimesed.

Alla 14 aastastele lastele, kellele veel ei kohaldata kriminaalvastutust, annab mõjutusmeetodi protsessis osalemine teadmise ja kogemuse, et igal teol on tagajärg (Johanson, 2020, lk 22).

Kõrge riskiga alaealisi iseloomustab järgnev: õigusrikkumised algasid enne 14. eluaastat, õigusrikkumised on korduvad ja sagedased või muutunud raskemaks, ei ole täitnud varasemaid mõjutusvahendeid, agressiivne või impulsiivne, vaba aeg on sisutu, suhtleb halva mõjuga kaaslastega, halvad suhted vanematega, vanemate kasvatusstiil ei arvesta lapse huve, on langenud vägivalda ohvriks, probleemid kooliga ning tarvitab sõltuvusaineid. (Tani-Jürisoo, *et al.*, 2018, lk 19)

Võimalus on pöörduda kohtu poole süüvõimelise alaealise mõjutusvahendi määramiseks. Selleks tuleb teha väärteo- või kuriteomenetlus. Vastavalt karistusseadustik § 87 kohaldatavad mõjutusvahendid alaealisele, kes on vanuses 14 kuni 17 eluaastat (Karistusseadustik, § 87):

- hoiatus;
- sotsiaalprogramm;
- tekitatud kahju hüvitamine või heastamine;
- sõltuvus- või muu ravi;
- vahendusteenus;
- üldkasulik töö;
- liikumisvabaduse piirang;
- kinnisesse lasteasutusse paigutamine;
- muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus.

Ohio osariigis tehtud uuringute põhjal saab järeldada, et funktsionaalsel pereteraapial (*Functional Family Therapy*), kuhu on kaasatud peale lapse ka vanemad, on tulevaste korduvrikkumiste ennetamisel ja vähendamisel oluline osa. Uuringutulemused näitasid, et varajase täiskasvanuea retsidiivsuse tõenäosus on väiksem, kui pereteraapia programmis osalemine oli läbitud edukalt võrreldes nendega, kes alustasid, kuid ei lõpetanud või ei alustanud kunagi programmis osalemist. (Kretschmar, Tossone, Butcher, & Marshb, 2018, p. 174)

Uuringu tulemused on näidanud, et kinnise lasteasutuse teenusel olevate laste riskikäitumine väheneb, sest tegeletakse tõhusalt lapse probleemse käitumisega. Kuid ohuteguriks on lapse naasmine tagasi oma endisesse keskkonda, kus puudub järjepidev tugi ja järelevalve, planeeritud tegevused ja kindel rutiin. Statistika näitab, et igal aastal on umbes 30% nendest lastest, kes satuvad teenusele tagasi teistkordselt. Lapse riskikäitumise kordumise

ennetamisel on tähtis roll peale perekonna ka lähimatel tuttavatel ja sugulastel ning kooli personalil. (Raudkivi & Linnas, 2023)

Sotsiaalprogrammid kõrge riskiga alaealisele (Gornischeff, *et al.*, 2020, lk 48-51):

- Sotsiaalse rehabilitatsiooni teenus (SRT) on mõeldud suure abivajadusega laste ja nende lähedaste toetamiseks. Kaasatud on mitme eri valdkonna spetsialistid, vastavalt lapse ja pere vajadustele. Eesmärk on toetada psühhosotsiaalsel toimetulekut. Teenusele saamise algatamise teeb kohalik omavalitsus.
- Mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT) on mõeldud tõsiste õigusrikkumistega lastele, vanuses 11-18 eluaastat. Intensiivne teraapia kestab tavaliselt 4- 6 kuud, kuhu on kaasatud pere ja teised olulised inimesed, kes käitumist mõjutavad. Programmi suunab noore kas prokurör, kohus, politsei, kriminaalhooldajad või lastekaitsetöötaja.
- Kinnine lasteasutus (KLAT) tagab lapsele ööpäevaringse turvalise ja stabiilse kasvu- ja arengukeskkonna, vähendades sellega lapse elus olevaid ohutegureid. Last toetatakse talle vajalike individuaal- kui grupiteraapiatega. Teenusele on võimalik saada ainult läbi kohtu.

Alaealise õigusrikkujatega töötamisel on oluline hinnata lapse riskikäitumise põhjuseid ja korduvrikkumiste tõenäosust. Vastavalt riskitaseme raskusastmele valida sobiv meetod ja mõjutusvahend. Valiku tegemisel ei ole rõhk karistamisel, vaid et teo toimepanija mõistaks tehtu tagajärgi.

3 EMPIIRILISE UURIMISTÖÖ METOODIKA

Selles peatükis kirjeldatakse uurimistöo probleemi, eesmärgi ja uurimisülesandeid, antakse ülevaade meetoodika valikust, valimist ja eetilisest lähenemisest ning andmete kogumisest ja analüüsist. Lõputöö empirilise uurimistöo tulemusena püütakse leida viise, kuidas teooriast tuletatud seoseid hinnata tegelikkusega.

3.1 Probleemi püstitus, eesmärk ja uurimisküsimused

Turvalise ühiskonna loomises mängib rolli riigis aset leidnud õigusrikkumiste osakaal. Selleks, et suurendada elanike turvalisust, on varajane märkamine ja sekkumine tulevikku vaadates olulise tähtsusega.

Eesti statistika andmed näitavad kuritegevuse tõusu. Aastal 2023 registreeriti 27 465 kuritegu. Kuritegude arv suurenes 7% võrreldes aastaga 2022. Suurema osa kuritegudest moodustasid varavastased kuriteod 51% ja isikuvastased kuriteod 24%. Varavastased kuriteod on viimase kolme aastaga suurenenud, millest 70% olid vargused. (Surva, 2024) Alaealiste kuritegevus on 2023. aastal kasvanud 4% võrreldes 2022. aastaga. Alaealiste kuritegudest suurema osa moodustas vägivallal põhinevad teod. (Solodov & Rattus, 2024)

Teiste inimeste heaolu mitteametav käitumine toob kaasa suured kulud ühiskonnale. Nii majanduslikud ja elukvaliteedi kulud üksikisikule, sealhulgas ohvrile ja süüteo toimepanijale. Uuringud on näidanud, et varajane sekkumine lapseas on edukam ja kulutõhusam kui täiskasvanueas. (Schoenmacker, *et al.*, 2020, p. 1)

Eesmärk määrab uurimistöo sihi. Selle täitmiseks sõnastatakse uurimisküsimused, mis fokuseerivad uuritava teema. (Õunapuu, 2014, lk 43)

Lõputöö eesmärk on analüüsida alaealiste õigusrikkujate hälbiva käitumise võimalikke põhjuseid ning anda ülevaade alaealiste õigusrikkumiste ennetamise ja vähendamise võimalustest.

Eesmärgist lähtudes on püstitatud järgmised uurimisküsimused:

1. Millised on levinumad toime pandud alaealiste õigusrikkumised ja seda soodustanud riskitegurid Tartumaa lastekaitsespetsialistide ja piirkonnapolitseinike vaates?
2. Millised on alaealiste õigusrikkumiste ennetamise ja vähendamise võimalused Tartumaal?

Uurimisküsimustele otsitakse vastuseid andmekogumise kaudu. Pärast kogutud andmete analüüsi saadakse vastus uurimisküsimustele. (Hennink, Hutter, & Bailey, 2020, p. 31) Puuduvad või ebamäärased uurimisküsimused võivad suurendada uurimistöö mahtu ning teema muutub laialivalguvaks (Õunapuu, 2014, lk 44).

3.2 Metoodika valik

Uurimistöö läbiviimiseks oli valitud kvalitatiivne uurimisviis, sest õigusrikkumiste põhjuste välja selgitamine nõuab lähenemist, mis aitaks mõista probleemide tagamaid. Kvalitatiivsed meetodid on tõlgendavad ja seletavad ning arvestavad alati konteksti. (Annist & Kaaristo, 2017, lk 61-73) Kvalitatiivsetes uurimustes püütakse mõista inimkogemust (Bearman, 2019, p. 1), mida on võimalik osalejale anda edasi oma sõnadega (Morrison, Haley, Bartel Sheehan, & Taylor, 2012, p. 30).

Andmete kogumiseks oli valitud poolstruktureeritud intervjuu. Poolstruktureeritud intervjuu on eelnevalt kirjalikult ette valmistatud küsimuskava teemadest, mille kohta soovitakse saada informatsiooni. (Bearman, 2019, p. 1) Poolstruktureeritud intervjuu käigus võib tulla välja väga ootamatuid põhjuseid alaealiste õigusrikkumiste kohta, mida kvantitatiivne uurimus ei paljastaks. Poolstruktureeritud intervjuu annab võimaluse intervjuu käigus esitada lisaküsimusi ning paluda inimesel oma seisukohti põhjendada ja täpsemalt lahti seletada. Intervjuu annab lisaks võimaluse näha vastaja näoilmeid ja žeste ning lisada ka see info analüüsi. (Annist & Kaaristo, 2017, lk 61-73)

Kvalitatiivsete uurimistööde läbiviimine eeldab, et kõrvale jäetakse enda isiklikud eelarvamused ja vaadatakse maailma avatult nii nagu see on. Uurimuses osalejatele ei anta hinnanguid ega avaldata enda isiklike arvamusid juhtunu kohta. (Morrison, *et al.*, 2012, p. 31)

3.3 Valim ja eetiline lähenemine

Uurimistöö valimiks oli kaheksa Tartumaa ametnikku, kes puutuvad oma töös kokku riskikäitumisega alaealistega. Uurimistöösse oli valitud neli piirkonnapolitseinikku ja neli lastekaitsespetsialisti. Kõik valimisse valitud ametnikud olid tööl Tartumaa eripiirkondades. Valim oli valitud eesmärgipäraselt ja arvestatakse valimi kättesaadavust.

Antud uurimistöös arvestati uurimiseetikaga, see tähendab, et uurija ei tohi mitte kuidagi ohustada uuritavate heaolu (York, 2020, p. 53). Uurimust läbiviies informeeriti kõiki

intervjueeritavaid eelnevalt uuringu kõikidest aspektidest ja osalemine oli vabatahtlik. Tagatud on saadud andmete konfidentsiaalsus ja neid andmeid kasutatakse ainult uurimistöö otstarbel. (Annist & Kaaristo, 2017, lk 91) Ühiskonda uuriv isik ei ole kunagi ainult vaatleja, sest uurimistulemused võivad mõjutada ühiskonda ja nende inimeste elu, keda uurimus käsitleb. Uurija vastutus ei piirdu ainult uurimisega, vaid ta vastutab ka selle eest, mida ja kuidas oma uurimistulemustest teada annab. (Lagerspetz, 2017, lk 111)

Uurimiseetikat arvestades oli uurimistöös osalejad tähistatud vastava märgisega, lastekaitse spetsialistid L1, L2, L3, L4 ja piirkonnapolitseinikud P1, P2, P3, P4. Anonüümsuse kaitseks ei tooda välja, kas intervjuudes osaleja oli naine või mees, ning lisaks ei märgita ära osaleja tööpiirkonda, ei kajastata nimesid, ega ka vastavaid muid andmeid, mis võiksid võimaldada tuvastada tõenäolist isikut. Valimi moodustas lühema kui pikemaajalise tööstaažiga spetsialistid, kuhu jäi alates 1,5 kuni 22 aastat praegusel ametikohal töötamist. Keskmine tööstaaž oli seitse aastat. Uurimistööks kasutatavaid andmeid hoiustatakse privaatselt uurija isiklikus arvutis ja mälupulgal, kuhu puudub juurdepääs kõrvalistele isikutele. Kõik kogutud andmed hävitatakse peale lõputöö kaitsmist.

3.4 Andmete kogumine ja analüüs

Andmete kogumiseks võeti ühendust Tartumaa ametnikega esmalt e-maili teel. Uurimistöös osaleda soovijatega lepitati kokku aeg kas e-maili või telefoni teel. Kõiki intervjueeritavaid oli teavitatud, et andmeid kogutakse ainult lõputöö uurimuse jaoks ning tagatud on kõikide osapoolte anonüümsus ja konfidentsiaalsus (Hennink, Hutter, & Bailey, 2020, p. 78).

Intervjuu on sotsiaaluuringute kogumise meetod, mille peamiseks eeliseks on just kvalitatiivsete andmete kogumine. Intervjuu andmete analüüsimiseks on vajalik intervjuu salvestada ja selleks kasutati lindistusseadmena telefoni diktofoni. (Hall, 2020, p. 129) Kokku teostati kaheksa intervjuud. Seitse intervjuud toimusid ametniku töökohas, ruumis, kus ei olnud kõrvalisi isikuid. Üks intervjuu sai läbi viidud veebi teel. Kokkulepitud vestluseks oli varutud piisavalt aega. Intervjuude kestvus jäi poole tunni kuni ühe tunni vahele. Intervjuud toimusid ajavahemikus 2023 aasta detsember kuni 2024 aasta jaanuari lõpp. Intervjuu küsimused jagunesid temaatiliselt kolme kategooriasse (Lisa 2):

- 1) levinumad õigusrikkumised,
- 2) õigusrikkumisi soodustavate riskitegurite välja selgitamine,
- 3) õigusrikkumiste ennetus ja vähendamise võimalused.

Empiirilises uurimistöös moodustab andmeanalüüs mahuka, kuid ühe üksiku osa kogu tervikust (Tooding, 2015, lk 11). Andmete analüüsimiseks helilindistus transkribeeriti ehk andmed muudeti kirjalikuks salvestuseks. Transkribeerimisel lähtuti analüütilisest lähenemisviisist, mis tähendab, et seoseid otsitakse põhjendatud teooriaga ning oluline on informatiivne sisu, mitte niivõrd kõne mehaanika. Seetõttu transkriptsioon sisaldab intervjuu sisu sõna-sõnalist koopiat ja võib sisaldada mõningaid kõne aspekte (näiteks pausid, ahh, hmm). (Hennink, Hutter, & Bailey, 2020, p. 213) Transkribeeritud tekstist otsiti analüüsimiseks välja sarnase tähendusega tekstiosi, mida sai kategoriseerida teemade järgi lõputöö eesmärgist lähtuvalt.

Uurimistulemuste analüüsi osas on respondentide tsitaadid kirjutatud kursiivkirjas ning on eraldatud jutumärkidega. Välja jäetud tekstiosad on märgitud /.../ ning mikropausid on tähistatud (.). Tsitaadi lõpus on välja toodud respondendi number. Respondentide tsitaatide abil antakse edasi informatsiooni, mis aitaks mõista ja selgitada uurimistöös osalejate mõtteid ja arvamusi.

Kvalitatiivsete andmete kogumine ja analüüs on mahukas ja aeganõudev, aga vajalik ja kasulik sotsiaalsete probleemide lahendamisel. Andmed põhinevad subjektiivsel arvamusel ja kogemusel, mis võib tuua välja analüüsi tulemusena uusi tõlgendusi ja seisukohti.

4 UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS

Selles peatükis antakse ülevaade läbiviidud empiirilise uurimistöö tulemustest. Respondendid lähtusid intervjuud andes oma isiklikust arvamusest ja kogemusest. Intervjuu küsimustele vastamine toimus vabatahtlikkuse alusel. See tähendab, et soovi korral võis küsimusele jätta vastamata. Kõikidele uurimuses osalejatele oli tutvumiseks saadetud eelnevat intervjuu küsimused. Seda tehti eesmärgiga, et luua pingevaba õhkkonda.

Uurimistulemustest lähtuvalt on järgnevates alapeatükkides käsitletavad teemadeks õigusrikkumiste probleemi ulatus, levinumad õigusrikkumised, alaealiste põhjendused õigusrikkumistele, õigusrikkumist soodustavad riskitegurid ning õigusrikkumiste ennetus ja vähendamine ning ettepanekud.

4.1 Õigusrikkumiste probleemi ulatus

Tartumaal on hajaasustusala kui ka tiheasustusala piirkondi. Seetõttu on uurimuses osalenud vastanud erinevalt, kui suureks probleemiks nad peavad alaealiste õigusrikkumisi nende tööpiirkonnas. Pooled respondentidest tundsid, et alaealiste õigusrikkumiste esinemissagedus tema tööpiirkonnas on üsnagi suur. Ülejäänud respondentidest vastasid, et probleem on kindlasti olemas, kuid neid rikkumisi ei ole väga palju. Hajaasustusala piirkondades toodi välja, et rikkumiste märkamine on vähem aktiivsem kui linnas. Alaealiste suitsetamised ja joomised ei pruugi alati välja tulla. Samas hajaasustusala piirkondades enamasti teatakse üksteist rohkem kui tiheasustusaladel. Tiheasustusaladel on seetõttu suurem anonüümsus isikuna.

Uuringus osalejad tõid välja, et tänavapildis näeb alaealiste õigusrikkumisi hajaasustusaladel harva. Pigem pannakse toime õigusrikkumisi koolides või korteripidudel. Veel toodi välja, et teavitused rikkumiste kohta tulevad pigem siis, kui noor on olnud linnas. Kuid erandiks ei ole juhtumid, kui täisealised isikud kutsuvad alaealise külla maapiirkonda, kui korteris toimub pidu. Statistikaameti andmetele tuginedes oli Tartumaa haldusüksuste järgi aastatel 2020-2023 alaealiste õigusrikkumistega suuremad probleemid tiheasustusaladel (NH: Alaealiste süüteod ..., 2024).

Tiheasustusaladel on alaealiste süüteod viimase 20. aasta jooksul vähenenud. Seda kirjeldas uurimuses osalenud lastekaitse spetsialist, kes on oma ametikohal töötanud 22 aastat. Põhjuseks nähti, et noori on vähem, vanemlikud oskused on paranenud, elatustase tõusnud ja kasutatakse järjest tõhusamaid abimeetmeid. Samas viie aastase tööstaažiga piirkonnapolitseinik tunneb alaealiste väärtegade suurenemist. Sellepärast, et lisaks alkoholi

ja tubakatoodete tarvitamisele on järjest rohkem narkootikumide tarvitamist. „Just kanepi suitsetamine, et nad ei näe selles mingit ohtu.” (P4) Lisaks toob lastekaitsepspetsialist esile, et e-sigareti tarvitamist on väga palju. „Suitsetamisega ei läinud niimoodi, et nii väikesed. Aga veibivad massiliselt, alates üheksandast eluaastast.” (L2) Mitmes intervjuus mainitakse, et noored on läinud palju julgemaks. Seda selles mõttes, et kui varasemalt olid alaealistega probleemid peamiselt ühes teatud piirkonnas, siis nüüd ulatub ka teistesse piirkondadesse. Põhjuseks toodi virtuaalmaailma suuremad suhtlemisvõimalused ning alaealised on enamasti ajast üksi.

Uurimistulemustes selgus, et lastekaitsepspetsialisti töökoormust on vähendanud kooli tugivõrgustik, kes tegeleb paljuski ise eelnevalt alaealise hälbiva käitumisega. Kui varem pöörduiti koolikiusamise korral lastekaitsepspetsialisti poole, siis nüüd „sotsiaalpedagoogid üldiselt päris hästi lahendavad koolis kiusamisi.” (L2) Vajadusel küsitakse nõu piirkonnapolitseinikult või tuleb piirkonnapolitseinik ja vestleb alaealisega antud teemal. Kuid uuringud Eestis on näidanud, et varajast märkamist ja sekkumist lükatakse pigem edasi just rohujuuresandil. Juba esmaste ohumärkide tähele panemine lapse käitumises, kas siis lasteaias või koolis annaks last ja pere aidata paremaid võimalusi. (Sindi, Lehtme, & Toros, 2022, lk 12-13)

Toetudes teooria osas välja toodud statistikaandmetele ja uurimuses osalenud ütlustele on näha, et alaealiste õigusrikkumiste probleemi ulatus on piirkonniti erinev. Seda sellepärast, et tiheasustusaladel on elanike arv suurem.

4.2 Levinumad õigusrikkumised

Alaealiste õigusrikkumistega tegelevad esmalt piirkonnapolitseinikud. Piirkonnapolitseinik töö on korraldatud territoriaalselt. Tartumaa omavalitsustes tegeleb piirkonnapolitseinik kõigi kodanikega olenemata vanusest. Tartu linna piirkonnapolitseinikud on jagatud kahte gruppi, üks osa on suunilusega alaealistele ja teine osa täisealistele. Piirkonnapolitseinik on enamasti see, kes vajadusel teavitab ja võtab ühendust lastekaitsepspetsialistiga. Piirkonnapolitseinikud teevad päris palju koostööd sotsiaalpedagoogidega, sest „nemad teavad nendest lastest kõige rohkem.” (P1) Lastekaitsepspetsialistide töö on jagunenud samamoodi territoriaalselt. Kui piirkonnapolitseinik tegeleb alaealiste õigusrikkumiste ennetamise ja retsidiivsuse vähendamisega, siis lastekaitsepspetsialisti töö on suunatud alaealise õiguste ja heaolu tagamisele.

Bachmann (2015, lk 186-187) on raamatus välja toonud kolm hälbiva käitumise arenguteed. Uurimustöö tulemusena sai eristada kahte esimest arenguteed. Kas kerge agressiivsus on kohe nähtav või riskikäitumine saab alguse enne 15. eluaastat salajaste rikkumistega. Enamik respondente vastas, et kõige nooremad õigusrikkujad on olnud tavaliselt vanuses 12 eluaastat. Kuid esines mõningaid juhtumeid, kus alaealine on olnud veel noorem. Respondentide vastustes selgus, et suurem osa süütegude toimepanijatest on poisid, alates vanusest 12 kuni 17 eluaastat. Kuid kaks piirkonnapolitseinikku töid välja, et õigusrikkumiste osakaal tüdrukute ja poiste vahel ei ole väga suur. *„Vahepeal poisid nagu seal esiplaanil ja vahepeal tüdrukud. Et neid segakampasid on hästi palju praegu.“* (P2) Statistika andmetest nähtub, et süüteo toime pannud alaealise profiili moodustab vähemalt 70% poisid (Kuritegevuse statistika, 2024).

Uurimistulemusena selgus, et Tartumaal on levinumad alaealiste süüteod: alkoholi tarbimine, suitsetamine, narkootiliste ainete tarvitamine, vargused, kehaline väärkohtlemine, vara rikkumine ja hävitamine, röövimine, mootorsõiduki juhtimine.

Kõikidest respondentide vastustest jäi kõlama, et väärtegudest on alkoholi tarbimine alaealiste seas koguaeg olnud populaarne ja on siiani. Politseireidide ajal leitakse joores alaealisi tänavatel kõige rohkem alatest soojast kevadest kuni sügise keskpaigani. *„Kui on teada, et on 16+ pidu, siis ükskord realselt juhtus, et saime 32 joores alaealist. Me ilmselt oleks rohkem saanud, meil ei jätkunud ressursi. Auto oli koguaeg noori täis.“* (P2) Alaealiste õigusrikkumiste statistika näitab, et aastatel 2020-2023 on olnud alkoholi tarbimine alaealiste levinuim väärtegu (Uisk, 2023; Solodov & Rattus, 2024).

Järjest suuremaks murekohaks on e-sigareti suitsetamine ehk veipimine. Veipimisega alustatakse varakult, põhiliselt alates 12. eluaastast ja nii poisid kui tüdrukud. Üks lastekaitsepspetsialist lisas, et temal on olnud juhtumeid, kus ollakse veel noorem. Üldiselt ollakse arvamusel, et *„meil on ikka kujunenud asjad välja, millega võidu ei suuda joosta. /.../ Seda on hästi palju.“* (L1) Lastekaitsepspetsialist tõi välja, et koolid puutuvad veipimisega kokku igapäevaselt ja head lahendust sellele ei nähta. Mida vanemad õpilased, seda julgemini tehakse koolis.

Kanepi suitsetamisega tehakse algust alates 14. eluaastast. Vanuses 16-17 eluaastat oli kanepi suitsetajaid kõige rohkem ja põhilised olid poisid. Kangema narkootilise aine kasutajaid on olnud vähem. Narkootiliste ainete omamine väikeses koguses ja tarbimine omatarbeks on väärtegu. Kui narkootilisi aineid omatakse suuremas koguses, siis seda menetletakse kui kuritegu. Suuremas koguses narkootiliste ainete omajaid oli pigem harvem. Statistika järgi on

alaealiste narkootikumide käitlemine väikeses koguses kasvanud. Aastal 2023 on registreeritud 140 väärteo juhtumit rohkem võrreldes aastaga 2022. (Solodov & Rattus, 2024)

Kõik kuriteod, mis alaealine on sooritanud vanusest alates 14. eluaastast, neid ei menetle edasi piirkonnapolitseinikud vaid isikuvastaste või varavastaste kuritegude uurijad. Alla 14-aastastele teevad piirkonnapolitseinikud kuriteo mittealustamise teatise. Kuna isik ei olnud süütegu tehes süüvõimelises eas. Karistusseadustiku § 33 järgi algab isiku süüvõime alates 14. eluaastast.

Respondentide vastustest ilmnes, et viimasel ajal on suurenenud pisivarguste hulk. Pisivargustest suurem osa olid poevargused. Väärtegudena menetletakse neid vargused, mille maksumus ei ületa 200 euro piiri. Vargused, mille maksumus on üle 200 euro või pisivargused, mida on toime pandud poole aasta jooksul kolm korda, menetletakse edasi kuriteona. *„Kes varastab mingi väärtuslikuma asja, see on kõvem tegija. Vargust tuleb hästi palju. Ja tihtipeale nad ei jää esimest korda vahele ja arvavadki, et lihtne on varastada. Kolmas kord on kohe kriminaalasi, isegi kui see on pulgakomm. Nad saavad päris suure šoki, kui see välja tuleb.“* (P2) Sageli varastatakse põhiliselt šokolaadi, kommi, energiajooke, väikeseid mänguasju, tšukerataid, telefone jms. Poisid on olnud tüdrukutega võrreldes julgemad uuesti varastama peale esimest vahelejäämist, kuniks tuleb rangem karistus. Alkoholi varastatakse vanemas vanusegrupis, alates 14. eluaastast. Markina ja Žarkovski (2014, lk 71) uuringu analüüs näitas, et tüdrukutel on poistest madalam impulsiivsus ja riskihuvi ning tüdrukud tunnevad sagedamini häbi, kui nad on teinud midagi seadusevastast.

Mitmes intervjuus tuli esile, et füüsilist vägivalda hakatakse kasutama enamasti siis, kui eelnevalt on olnud lühemat või pikemat aega kahe osapoole vaheline hõõrdumine emotsionaalsel tasandil. Kahes intervjuus toodi välja, et suures osas ei ole kaklused pahatahtlikud, vaid oskamatus käituda teisiti. Kaklused toimuvad selle osapoole algatusel, kes ei suuda enam olukorda muudmoodi lahendada. Vorobjov ja Tamson (2020, lk 49) on öelnud, et madalamate sotsiaalsete oskustega õpilastel on suurem tõenäosus sattuda kaklustesse ja tülidesse.

Lisaks saavad paljud vägivaldajuhtumid alguse ka kiusamise tagajärjel. See keda kiusati, läheb lõpuks füüsiliselt vägivaldseks või kiusaja ise muutub vägivaldseks. Enamasti olid vägivaldsemad just poisid, kuid on ettetulnud ka tüdrukuid. *„Paluti põlvitada kooli lähedal ühel poisil, et paluks vabandust, aga siis nad andsid ka peksta talle. Tehti video sellest.“* (P1) Siin saab vaadelda olukorda nii sotsiaalse õppimise kui üldise pinge teooria kaudu. Ismail ja Rahman (2012, p. 1514) on välja toonud, et sotsiaalse õppimise teooria kohaselt väljendavad

agressiivset käitumist need lapsed, kellel on olnud sellega varasem kokkupuude. See võib tähendada, et kodus võib esineda vägivalda, nii verbaalset kui füüsilist. Agnew (2013, p. 654) seletab selliseid juhtumeid üldise pinge teooria läbi. Tuues välja, et olukorrad, mis omavad suurt pinget, tekitavad viha. Ohvri enesekontroll väheneb ja ainsa toimetulekumeetodina oma emotsioonidega hakkama saamiseks kasutatakse vägivalda. Antud näites võib ohvrilt saada uus ründaja. Samas, kes on hetkel ründaja, võib olla ohver näiteks kodus ja õppinud vägivaldset käitumisviisi jälgides vanemaid ja kogukonda.

Vara rikkumine ja hävitamine on olnud alaealiste poolt sagedane tegevus. Näitena toodi autode akende sisse löömine, bussiootepaviljoni ja laternapostide lõhkumine, pakiautomaadi põletamine, lastekodus teleka lõhkumine. Tihti tehakse selliseid rikkumisi justkui möödaminnes ja ei mõelda tekkivatele kahjustele. Alla 14-aastastele tehakse kokkuleppe menetlus, kuid otseselt neid kahjusid välja nõuda ei saa. Kannatanu saab pöörduda kohtusse, kui ei saada omavahel kokkuleppele. Näitena toodi juhtum, kus poiss sagedasti lõhub või vandaalitseb võõra varaga. Ema on öelnud, et ta ei jaksa maksta enam neid kahjusid kinni.

Piirkonnapolitseainiku sõnul sooritas alaealine röövimisi teadmatusel. Nad ise ei näe suurt süüd sellises teguviisis. Ei teadvustata, et tahtevastastelt teiselt isikult asja ära võtmine on rööv. *„Näiteks tänava peal näeb, et väiksem tuleb, et anna mulle suitsu või anna raha. Kui öeldakse, et ei ole. Siis võetakse kott käest.“* (P4) Röövimisi oli teiste õigusrikkumistega võrreldes olulisemalt vähem. Kuid aegajalt tuleb siiski ette. Statistika järgi on röövimised alaealiste levinumatest kuritegudest üks väikseima osakaaluga rikkumisi (Solodov & Rattus, 2024).

Mootorsõiduki juhtimist vastava kategooria juhtimisõiguseta mainiti kahes intervjuus ja lisati, et selle esinemissagedus on olnud väike, kvartalis korra. Respondentide vastustes ei kajastunud, kas juhiti mootorsõidukit joobes või mitte. Enamasti olid need juhtumid hajaasustusala piirkondades. Sageli nad ise on auto huvilised, remondivad ja siis katsetavad. Näiteks mootorsõidukiks on olnud ATV, mootorrattad, mopeedid, autod.

Uurimusest selgus, et lisaks alkoholile oli järjest enam nooremate alaealiste hulgas e-sigareti kui ka kanepi tarvitajaid ja tarvitajad on olnud üha nooremad. Vaadates alaealiste õigusrikkumiste statistikat Eestis ning võrrelda respondentide vastustega, saab esile tuua mõned erinevused Tartumaa piirkonnas. Teades, kui populaarsed on tänavapildis elektritõukerattad ja -rattad, on huvitav tõdeda, et mitte kordagi ei mainitud kergliikleja liiklusnõuete rikkumisi. Veel ei tulnud intervjuudes esile alaealiste avaliku korra raskeid rikkumisi ega väljapressimisi.

4.2.1 Alaealise põhjendusi õigusrikkumistele

Selles alapeatükis antakse ülevaade alaealise õigusrikkuja enda põhjendustest toime pandud teole, mida nad on selgitanud lastekaitse spetsialistide või piirkonnapolitseinikele.

Uurimusest selgus, et tihti alaealine ei oska põhjendada enda käitumise tagamaid. Kuid mõned näited saab tuua. Alkoholi, suitsetamise ja narkootiliste ainete tarbimise kohta on öeldud, et neile meeldib ja see on neile vajalik, lõbus ning maandab pingeid. Lisaks soovitakse lihtsalt proovida ja kuuluda seltskonda. Tavaline on kellegi teise süüdistamine. „*Et kas süüdi on vanemad ja vanemate lahusus, koolis halvad hinded, nõme õpetaja. Vahepeal oli populaarne vastus, et kuradi sõda või COVID. Kõike, peaasi, et ise ei ole süüdi, et kõik muu oli.*” (P2) Põhjendusena on toodud eeskuju vanematelt. „*Noored on öelnud, et mul ema ka joob ju.*” (P4) Lähtudes sotsiaalse õppimise teooriast saab öelda, et antud käitumismuster on omandatud ema jälgides ja jäljendades (Kidron, 2019, lk 185).

Kampadesse kuuluvuse soov on suurem neil alaealistel, kellel on kodune õhkkond pingeline. Näiteks toodi välja, et isa on kodus joodik ja seetõttu ei taheta kodus viibida või kodus karjutakse omavahel ning väljaspool kodu teistega on parem. „*Kõige rohkem on noored öelnud, et nad otsivad endasuguseid, kes neid mõistavad.*” (L3) Seltskonda kuuluvuse nimel hakatakse tegema valesid valikuid. „*Tavaliselt on ikkagi, et tahtsin proovida. Sõpradega koos, tahtsin teada.*” (L4) Üldise pingeteooriast lähtuvalt soovitakse ebameeldivat enesetunnet enda sees muuta. Antud hetkel nähakse lahendusena pingelisest kodu keskkonnast eemaldumist ning õigusrikkumised on üks võimalik toimetulekumeetod. (Agnew, 2013, p. 654)

Keelatud ainete tarvitamisel on mitu respondenti öelnud, et põhjenduseks tuuakse kambakaaslaste survet või keegi ei mõista mind. Kui seltskonnas sees tarbitakse alkoholi, suitsetatakse tubakatooteid või kanepit, siis suure tõenäosusega ühinevad enamus kambaliikmeid sellega. Samas on öeldud täiesti otse ja ausalt, ilma kedagi teist süüdistamata, et neile meeldib ja nad tahavadki näiteks e-sigaretti tarvitada. „*Narko väärtedega /.../ Nad kuskilt said ja keegi ütles, et ta teeks. Igav on olnud ja pole midagi muud teha. Või siis lihtsalt, et kellegile nii öelda lahe välja näha.*” (P3) Igavuse leevendamiseks otsitakse põnevust õigusrikkumiste toimepanemisest (Reinson, et al., 2021).

Varastamiste puhul selgus, et suur hulk alaealisi varastab esmakordselt huvi ja põnevuse pärast, et kas õnnestub vahele mitte jääda. „*Kogemata unustas enda kätte ühe Mynthoni ja ta ei maksnud selle eest. Piiksuma ei hakanud ja ta siis vaataski, et proovib teine kord jälle.*”

Ta sai päris mitmeid kordi niimoodi." (P1) Antud juhtumi puhul oli pere majanduslik seis väga hea, et otsest vajadust ei olnud. Poisid ja just nooremad võtavad varastamist kui mängu. Näiteks mängitakse „Tõde ja tegu“ või esitatakse üksteisele väljakutseid. Mängitakse tavaliselt niikaua kuni vahele jäädakse. Osad varastamise juhtumid olid tingitud pere madalast majanduslikust hakkama saamisest. „Mul oli seda vaja, aga raha ei olnud.“ (P2) Varastatakse vajadusest või millegi soovist. „Tuli magusaisu /.../ peale koolipäeva ei olnud raha.“ (P1) Alaealiste süstemaatiliste varguste hulk on langenud aastaks 2023, kui endiselt on 68% neid, kes kordavad oma tegu (Kuritegevuse statistika, 2024).

Füüsiliselt vägivalda kasutatakse omavaheliste erimeelsuste lahendamiseks. Süüdistatakse teist isikut, kes siis ütles või tegi midagi sellist, mis ei meeldinud. „Mis ta on siis nii loll.“ (L2) Selgus, et päris tihti on olnud, et see kes läheb füüsiliselt kallale, on tüli kolmas osapool. Astutakse vägivaldaga sõbra kaitseks välja, keda siis eelnevalt on sõnadega rünnatud. „Kes sai peksta, see oli seda väärt. On noortel see, et mis ta siis tuli hüppama.“ (P2)

Mitmes respondendi vastuses jäi kõlama, et kes juba on halvale teele läinud, siis nad väga hästi on kursis, mis vanusest alates saab neid vastusele võtta ja kuidas vältida kinnisesse lasteasutusse sattumist. Ühe piirkonnapolitseeriku arvates on see üks põhjustest, miks tehakse kergekäelisemalt uuesti õigusrikkumisi enne 14. eluaastat, sest nad teavad, et nende suhtes ei saa menetlust alustada ja kohati võib jääda neile karistamatuse tunne.

4.3 Õigusrikkumisi soodustavad riskitegurid

Järgnevalt antakse ülevaade alaealiste õigusrikkumiste toimepanemist soodustavatest riskiteguritest. Uurimuses tulid esile järgmised õigusrikkumisi soodustavad riskitegurid: perekonna eeskuju, katkised peresuhted, nõrk side vanematega, vähene vanemlik järelevalve, igavus, kiusamise ohvriks langemine, vähekindlustatud pered.

Respondentide vastustest selgus, et perekond ja nende omavahelised suhted mõjutavad kõige enam alaealise hälbiva käitumise kujunemist. „Perekonnas ongi selline kriminaalne identiteet. Isa on vanglas olnud, vanemad vennad on vanglas olnud ja nooremad lähevad sellega loomulikult kaasa, sest see ongi nende jaoks loomulik käitumismuster.“ (L2) Sotsiaalse õppimise teooria kohaselt omandatakse uued käitumisviisid teisi jälgides. Kõige suuremat mõju avaldavad käitumismustrite kujunemisel inimesed, kellega tihedalt kokku puututakse. (Kidron, 2019, lk 185-186)

Uurimuses selgus, et lapsevanemad ise soodustavad enda alaealise lapse sõltuvusainete tarvitamist. Vanemad, kes on sõltuvusainete tarvitajad, ei mõtle sellele, et nende laps näeb seda kõrvalt, mis omakorda tekitab lapses huvi proovida. Uudishimu lapses suureneb veel rohkem, kui lapsevanem on teinud tarvitamise kättesaadavaks. „*Paneb suitsupaki laua peale, lapsel kerge võtta.*” (P1). Lastekaitsepspetsialist lisas, et vanemad hoiavad e-sigaretti kastiga kodus kõigile nähtaval kohal. Ta lisas veel, et kui vanemad on e-sigareti tarvitajad (veibivad), siis suure tõenäosusega teeb seda ka tema alaealine laps. Näitena toodi, et ema lubas algklassi lapsel koguda e-sigareti tühjasid kestadid. Hiljem selgus, et laps kasutas neid ise. Lisaks ei räägita kodus nendel teemadel, mis on alaealisele lubatud ja mis mitte. „*Ja valdavalt, kui ma ikkagi uurin, kust see veip saadakse, see saadakse vanematelt. /.../ Ja tegelikult ma nagu ei näe, et nad väga hukka mõistaks seda.*” (L2) Uurimuses ilmnis lisaks, et on ka vanemaid, kes on kanepi legaliseerimise poolt ja salamisi tunnevad heameelt, kui nende laps on proovinud. „*Ma saan aru, et vanema suhtumine on tegelikult positiivne.*” (L2)

Piirkonnapolitseinik toob välja, et tema on enamasti näinud seda, kui alaealine on sõltuvusainete tarvitaja, siis selle taga on perekonna taust. „*Mingisugune alkoholi probleem peres sees või on mingite sõltuvusainete tarvitamine seal sees. /.../ Nii palju, kui olen noorte käest kuulnud, kodus on suht sarnane seis.*” (P3) Sellest saab järeldada, et perekonnas olev sõltuvusainete tarvitamine soodustab alaealisi omandama sarnaseid eluviisimustreid. Kuid alati on erandeid. Näitena toodi perekond, kus pereemal on alkohol igapäevaseks kaaslaseks. Sellel naisel on neli täiskasvanut last ja üks alaealine. Neljast täiskasvanud lapsest kolm joovad, ainult üks täiskasvanud lapsest saab oma eluga hakkama ilma alkoholita. Pere jäi ametnike huviorbiiti alaealise lapse käitumisprobleemidega koolis.

Käesolevas uurimistöös selgus, et lisaks sõltuvusainete tarvitamisele õpitakse vanematelt agressiivset käitumist. Bandura katsed näitasid, et tõenäolisemalt väljendavad enim agressiivset käitumist need alaealised, kes on sellega varasemalt kokku puutunud. (Myers & Twenge, 2022, p. 277) Lapsed näevad pealt vanemate vahelisi tülisid ning tihti ka vägivalda. Vanemate omavahelised suhted avaldavad mõju kogu perekonnale. Perekonnas toimuv mõjutab alaealist last niivõrd, et ta hakkab end väljendama vägivaldselt. „*Tihtipeale, kes on need kiusajad väljaspool kodu, koolis, trennis. Neil on nagu õpitud käitumine. Peegeldus, kuidas kodus käitutakse.*” (P2)

Vanemate omavahelised tülid ja koduvägivalla pealt nägemine ei soodusta ainult sarnaste käitumismustrite omandamist, vaid lisaks kogevad alaealised antud keskkonnas viibides erinevaid pingeid. Uurimuses ilmnis, et kui alaealine muutub kiuslikuks või agressiivseks, siis üldjuhul on kodune keskkond pingeline. Lastekaitsepspetsialisti sõnul on selliseid juhtumeid

harva, kus perekond vähemalt pealtnäha on täiesti korralik, aga nende alaealine laps on vägivaldne. Lastekaitespetsialist lisas, et sellise käitumise taga on olnud siis mõni psüühikahäire.

Mitmed lastekaitespetsialistid lisasid, et laste jaoks on vanemate lahtus valulik protsess, eriti kui vanemad ei suuda jääda emotsionaalselt stabiilseks. Lahutuseelne, lahutusaegne ja lahutusjärgne periood kestab tavaliselt aastaid ja see kõik mõjutab lapse vaimset heaolu. Ehk alaealine kasvab üles peres, kus on negatiivsete suhete olemasolu, mis on üks pingelikest, mis võib mõjutada edaspidi alaealise käitumist (Hagan, 2013, p. 162). Juba väga väikesed lapsed peavad kogema vanemate omavahelisi pingeid. „*Varastavad last reaalselt koolist ära /.../ nad ei saa omavahel kokkuleppele. Näiteks ema peab reedel lapse üle andma isale, aga ta ei tee seda. Laps läheb esmaspäeval kooli, isa varastab ta koolist ära ja kooli rohkem ei saada.*” (L4)

Veel selgus uurimusest, et on olnud kokkupuudet vanematega, kes otsivad lapse probleemsele käitumisele põhjendusi mujalt ehk läbi diagnooside, selleks et mitte vaadata otsa enda käitumisele. Diagnoos on väga kasulik selleks, et lapse kogu probleemistik ajada diagnoosi kaela. Näiteks on vanemad öelnud, et: „*Need adenoidid tuleks ära lõigata, tal ikkagi ajus on hapniku puudus.*” (L2) või „*Ma arvan, et tal hakkab suhkruhaigus tulema, see veresuhkur hüppab. Sellepärast, et ta veresuhkur on ebastabiilne, sellepärast tal tulevadki need närvilisuse hood.*” (L2) Need näited on toodud kahe erineva juhtumi põhjal. Hiljem on selgunud, et ei ole suhkruhaigust ega adenoididega probleeme. Lapse määramise ja närvilisuse taga on olnud kodune pingeline keskkond, mida on käinud ka politsei fikseerimas.

Neid lapsi olevat lastekaitespetsialistide ja piirkonnapolitseinike arvates palju, kellel on arsti poolt määratud ATH (aktiivsus- ja tähelepanuhäire) diagnoos ja kellega puututakse oma töös kokku. Kuid samas ei saa väita, et ATH ise soodustab hälbivat käitumist. Uurimustöös osalenud lastekaitespetsialist väitis, olenemata diagnoosist ATH laps ei lähe niisama vägivaldseks. Põhjuseks toodi, et ta peab olema seda kodus näinud ning vanemad ei pea tihti peale patuks lapse sakutamist ja rebimist, hääle tõstmisest rääkimata. Sellest tulenevalt saab öelda, et kui laps elab keskkonnas, kus ta tajub pikaajaliselt ebaõiglast kohtlemist, võib muutuda tema käitumine. Lapsel on raske enda sees olevat pingeseisundit ignoreerida ja sellest tulenevalt oma emotsioone valitseda. (Lilly, 2011, p. 78)

Need lapsed, kes on oma olemuselt teistsugused, neil on suurem tõenäosus sattuda koolikiusamise ohvriks. „*Meil on ATH palju, autismi. Nad on ju teistmoodi. /.../ Kiusamine ei ole alati see, et sa lähed näpuga näitad ja ütled midagi. Kiusamine on ka see, et sa teadlikult*

hoiad eemale, kõik hakkavad hoidma eemale ja see laps jääb üksinda. Ta ei taha enam kooli minna ja tekivad probleemid." (L3) Kiusamise ohvriks satuvad lisaks veel lapsed, kes on vähekindlustatud peredest või esineb riitel ebameeldivaid lõhnu. Koolikiusamist on palju ja suuresti esineb see virtuaalmaailmas, näitena toodi TikToki ja Snapchatis. Tehakse teistest luba küsimata postitusi ja videoid, mille sisus esineb roppusi ja solvanguid. Kiuslikule käitumisele on oluline tähelepanu pöörata. Sellepärast, et kiusajatel on tugev eeldus hilisemaks vägivaldseks käitumiseks (Bachmann, 2015, lk 188). Kiusamise ohvrid sageli ei küsi abi, vaid tõmbuvad veel rohkem endasse. Kiusamise ohver võib hakata suurest sisemisest pinges seisundist tegema tegusid, mis seab ohtu enda või teiste inimeste elu. *„See inimene, keda on kiusatud pikalt, siis kas läheb kellegile kallale või siis kurvem variant on see, et läheb enda elu kallale. Ka seda on juhtunud.*" (P2)

Oluline riskitegur on vanemate vähene või puuduv huvi lapse suhtes. Tuleb ette ka täiesti korralikes peredes, kus ei esine kehalist väärkohtlemist ega sõltuvusprobleeme. *„Kodukord ei ole korras. Vanemad käivad tööl, aega pühenduda ei ole. Neil on igav.*" (P4) Vähesel tähelepanu ja järelevalve puudumine on tingitud ka sellest, et peres on palju lapsi, lahutusejärgselt kasvatab last peamiselt üks vanematest ning vanemate sotsiaalsed oskused on madalad. Alaealised on ametnikega suheldes öelnud, et vanemad ei tunne huvi nende tegemiste vastu. Lisaks piirkonnapolitsei sõnul puudub enamus alaealistel vaba aja huvitegevus, kes nende huviorbiiti on sattunud. Sellest saab järeldada, et nõrk emotsionaalne side vanematega ja distsipliini puudumine soodustab last otsima kuuluvustunnet väljaspool kodu (Donges, 2015, p. 1010).

Igavusest ja kuuluvustunde puudusest saadakse väga kergekäeliselt võõrastega sõpradeks. *„Kui küsida noore käest, kus sa selle kanepi said? /.../ Seal olid mingisugused ja nüüd on mu sõbrad.*" (P2) Lastekaitse spetsialist lisas, et need alaealised, kes koolis ei suhestu, ei sulandu, leiavad ikkagi grupe (kampusid), kuhu kuuluda. Grupe ei moodustata ainult eakaaslaste hulgas. Liitutakse ka gruppidega, kus vanusevahemik on väga suur, alates väga noortest alaealistest kuni 25 eluaastat ja vanemad. *„/.../11-12-aastasi, enne seda kui nad lähevad vastutavasse ikka, kasutatakse ära. Öeldakse, mine varasta. /.../ Gruppi kuuluvuse pärast nad teevadki seda.*" (L1) Lastekaitse spetsialisti jutust selgus, et alaealisega suheldes ilmnes, et gruppidel on nimed ja neid saab eristada piirkonna järgi. Alaealine on öelnud, millisesse gruppi ta kuulub. Lastekaitse spetsialisti sõnul on suure vanusevahe gruppide eestvedajateks üldjuhul täiskasvanud, kellel on intellektipuu või vaimse tervise probleemid. Gruppi kuuluvuse nimel minnakse õigusvastasele teele. Sotsiaalse õppimise teooria kohaselt suureneb isiku

kriminaalse käitumise kordumine tõenäosus, kui õigusvastaste tegude toimepanemise järel rahuldatakse kuuluvusevajadus antisotsiaalsete grupiliikmete poolt (Liba, 2011, lk 781).

Uurimistulemusena avaldus üks aastatetagune juhtum, kui poisi elus oli mitu erinevat pingeallikat, mis avaldas talle märkimisväärset mõju. *„Meie saime ta huviorbiiti sellega, et ta tappis oma jänese ära, jõhkral viisil. /.../ Tema eesmärk oli kunagi inimesega sama teha, mis jäneseaga.“* (P4) Ta omas suurel määral teavet maailma sarimõrvarite kohta. Suurem osa ajast veetis nutimaailmas ja oli endasse tõmbunud. Lisaks õhutas teisi endale viga tegema sotsiaalmeedia varikontode alt. Teda mõjutanud pinged olid koolikiusamine füüsilise puude pärast, vanemate lahusus, kodused ja kooli probleemid. Agnew väitis, et kuritegevus ei ole ühe konkreetse pingeallika tulemus, vaid mitme pingeallika koosmõju. Pingeallikaid on elus rohkem kui üks. (Song, 2020, p. 1)

Siinkohal saab järeldada, et vanemate ja laste omavahelise aktiivse suhtluse ning toetava perestruktuuri puudumine on oluline riskitegur, mis soodustab alaealise õigusrikkumiste toimepanemist. Seetõttu ei saa öelda, et majanduslik toimetulek on alati määrav tegur. Majanduslikult väga hästi toimetulevatest peredest lapsed saavad sõltuvusainetele lihtsamini ligi rahaliste vahendite tõttu. Kuid sellegipoolest uurimustöös ilmnes, et süstemaatilisi õigusrikkumisi panevad toime sagedamini vähekindlustatud peredest lapsed. Vähene majanduslik kindlustatus, mis on tingitud madalast haridustasemest või vanema psüühikahäirest. Sellest tulenevalt on puudulikud sotsiaalsed oskused ja ebastabiilsed peresuhted, mis tekitavad pingeid. Milliseid käitumismustreid omandatakse ja pingeallikad kogetakse, sõltub lapse arengukeskkonnast. Iga laps, tema arengukeskkond ja elukogemused on erinevad.

4.4 Õigusrikkumiste ennetus ja vähendamine

Uurimistöö tulemusena selgus, et alaealiste õigusrikkumiste esmane ennetamise osa jääb pigem kesiseks. *„Ennetusega tegeleb kool pigem.“* (L3) Lastekaitsespetsialistid tegelevad põhiliselt *„tulekahjude kustutamisega.“* (L1) See tähendab, et nad sekkuvad, kui on ilmnenud probleem seoses lapsega. Oluliseks peetakse ennetuse teostamisel sotsiaalpedagoogi rolli koolis. Lastekaitsespetsialistide arvates *„lastekaitse fookus on ikkagi vanemliku hoolitsuse puudumisel eelkõige.“* (L2) Samas proovitakse aidata varakult, näiteks kui lasteaias või algklassides ilmnevad käitumisprobleemid. Et ennetada lapse tulevikus konfliktseid olukordi, üritatakse anda kohe lisatuge mänguteraapia või sotsiaalse rehabilitatsiooni teenusega. Ennetusena toodi ühe lastekaitsespetsialisti poolt esile vanemlusprogramm „Imelised aastad“

ja Gordoni perekool ning on käidud oma töö kohta teavet jagamas haridusasutustes ja noortekeskustes.

Piirkonnapolitseiniku ennetusvahendina on põhiliselt vestlused alaealisega ja politseireidid. Koolis käiakse rääkimas, kuid pigem juhtumipõhiselt. Ennetusena ei tehta enam loenguid keelatud ainete mõjust, sest on saadud informatsiooni, et hakatakse rohkem huvituma nende proovimisest. *„On olnud, et käid koolis ära ja siis peale seda, samal õhtul see sama klassi õpilane läheb ja proovib viina. Teatud spetsialistid peaksid seda läbi viima.“* (P1) Kui kool annab teada, et klassis on suur probleem näiteks varastamisega, siis räägitakse tagajärgedest ehk tutvustatakse seadusandlust. *„Toon palju näiteid, see kõnetab noori rohkem, kui see, et ütled lihtsalt- palun ära tee seda, see on halb.“* (P2) On ettetulnud vanemate enda huvi vestluste suhtes, et ennetada suuremaid rikkumisi. Lisaks ollakse koolile toeks ja antakse nõu, kuidas märgata riskikäitumisi ja lahendada probleemseid olukordi.

Esmaste õigusrikkujate korral tehakse piirkonnapolitsei poolt juhtumiarutelu alaealise ja tema vanemaga. Pere teavitamine ja vestlused on head selleks, et saada rohkem teavet pere tausta kohta. Piirkonnapolitseinikud teevad alaealisega juhtumiarutelu korduvalt. *„Tihtipeale nad esimesel korral väga palju ei kuula.“* (P4) On lastud eseesid või esitlusi teha oma süüteo teemal. Lisaks konfliktivahendus ja hoiatuste tegemine. Politsei enda programm on „Puhas tulevik“, mida rakendatakse esmakordse narkootikumide süüteoga politseisse sattunud alaealistele. Kohtade olemasolul on piirkonnapolitseil võimalus suunata MDFT pereteraapiasse või Libertase sõltuvusnõustamisele. Töös alaealistega tuleks eelistada kasvatuslikke mõjutusvahendite kasutamist karistuslikele (Kaldaru & Malmberg, 2020).

Piirkonnapolitsei praktika näitab, et valdav enamus korduv õigusrikkujatest on pärit peredest, kus on peresised probleemid või laps on jäetud tähelepanuta ja hooletusse. Puuduvad usalduslikud suhted lapse ja vanema vahel. Uuringud näitavad, et vanemate vähene emotsionaalne tugi soodustab alaealiste sõltuvusainete tarvitamist (Vorobjov & Tamson, 2020, lk 33-44). Seetõttu on oluline piirkonnapolitsei ja lastekaitsespetsialisti omavaheline koostöö. Lastekaitsespetsialist korraldab võrgustikukohtumisi, pakkudes lahendusi ja teenuseid, nii lapsele kui tema vanemale. Lastekaitsespetsialistil on suurem ligipääs toetamiseks pere erinevate teenuste ja sotsiaalprogrammidega. Lastekaitsespetsialistid töid välja teenustest ja programmidest Libertase sõltuvusnõustamise, psühholoogi nõustamine, vanemluskoolitused, MDFT pereteraapia, sotsiaalne rehabilitatsioon, perelepitusteenus.

Õigusrikkumiste jätkumisel ja programmide mitte läbimisel, on piirkonnapolitseil võimalus saata juhtum kohtu menetlusse. Politsei saab seda teha juhul, kui isik on süüvõimelises eas.

Viimase mõjutusvahendina rakendatakse rahalist karistust või kinnisse lasteasutusse saatmist. Sotsiaaltöö 3/2020 ilmunud artiklis „Laste ja noorte ennetav abistamine“ tuuakse välja, et sobiva meetme valimisel tuleks läbi viia personaalne hindamine. Ei saa lähtuda põhimõttest, et kõigile sobib üks ja see sama. Selline suhtumine võib kasu asemel hoopis kahju tuua. (Gornischeff, et al., 2020, lk 48-49) Lastekaitse spetsialist tõi näitena, et igale lapsele ei sobi grupivestlused. Piirkonnapolitseil on olnud näiteid lastest, kes teevad uued rikkumised selleks, et saada tagasi kinnisesse lasteasutusse. „*Seal on distsipliin, mõnele noorele on seda vaja.*“ (P4) Seda on ette tulnud nende laste puhul, kes on vanemateta.

Millist mõjutusvahendit peetakse kõige tõhusamaks, saadi väga erinevad vastused. Ühe lastekaitse spetsialisti ja piirkonnapolitseiniku meelest on tõhus meede mõjusad vestlused ehk juhtumiarutelud. „*Järjepidev suhtlus noorega, mis viib lõpuks sihile. On positiivsed lood välja tulnud, et õpiedukus paranenud, koolis hakatud ilusti käima.*“ (P3) Samuti pidasid nii lastekaitse spetsialist kui piirkonnapolitseinik tõhusaks MDFT pereteraapiat, kuid pidi olema raskesti kättesaadav. Piirkonnapolitseinike arvates on hea mõjutusvahend veel Libertase sõltuvusravi, programm „Puhas tulevik“ ning kohtumenetlus. Libertase sõltuvusravi kohta ilmnes vastakaid arvamusi. Näiteks veidi üle kahe aastase tööstaaži jooksul ei ole lastekaitse spetsialist näinud, et keegi oleks seda programmi edukalt lõpetanud. „*Seal on hästi tugev alus sellel, et lapsel on realselt tahtmine seda asja ära lõpetada.*“ (L1) Oma osa mängib selles hajaasustusalale omased transpordi mured. Piirkonnapolitseinik soovustab toob välja, et kellel on kanepisõltuvus koos meelevahetusega (depressioon, ärevushäire, bipolaarne häire), nemad on sellest programmist abi saanud. Lisaks programmi „Puhas tulevik“ kohta toob piirkonnapolitseinik esile, et väga väike protsent on neid, kes lõpuni ei käi. Kohut peeti korduvrikkumiste korral tõhusaks mõjutajaks sellepärast, et „*ei ole hea tunne kohtunikule ütlushi anda.*“ (P1) Kohut vältimiseks tullakse kergemini koostööle kaasa.

Õigusrikkumiste vähendamise tulemuslikkusel on oluline roll spetsialistide koostöö lapse ja tema vanematega. On lapsi, kes proovivad ja katsetavad põnevuse ja huvi pärast ning jääbki esmakordseks juhtumiks. Sellistel juhtudel üldiselt lapsevanemad soovivad koostööd ning pigem ollakse üllatunud, kuidas see juhtus. Kuid on olnud vanemaid, kes öelnud, et „*neil ei ole aega, see ei ole nii hull.*“ (P1) Korduvrikkumiste korral võib ette tulla, et vanemad algul teevad koostööd, aga mingil hetkel väsivad ära. „*Vanemad ise on nii läbi sellest kõigest /.../ tegelege selle lapsega, mina olen kõik ära andnud endast.*“ (L1) Tuleb ette ka peresid, kus vanemad on oma eluga puntras ja lapse toetamise osas ei võeta vastutust. Või siis sõnades teevad ja on kõigega nõus, aga tegudeni ei jõuta. Respondendid tõid välja, et kõige raskem on käitumist suunata nendes peredes, kus vanemal on psüühikahäire või peres on kriminaalset

käitumist õpitud põlvest põlve. Kuid anti mõista, et on vanemaid, kes soovivad enda poolt teha kõik, et omavahelised suhted lapsega paraneksid. Selleks on käidud koolitustel, et parandada vanemlikke oskusi, kuid lapse ei tule kaasa. Lisaks tuleb arvestada kooli ja sõprade mõjule.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et politsei teeb päris palju tööd alaealiste ja nende peredega ning kohati tekkis lõputöö autorile küsimus, kus läheb piir tööde jaotuse osas lastekaitsespetsialisti ja piirkonnapolitseinike vahel. Kitsaskohtadeks on sotsiaalprogrammide puudus ja vähene kohtade olemasolu. Lastekaitsespetsialistid ja piirkonnapolitseinikud ei maininud spordipõhiseid programme, kuhu võimalusel last suunata. Sellest järeldeb lõputöö autor, et spordipõhised sekkumised hetkel puuduvad sotsiaalprogrammide valikus. Piirkonnapolitsei sooviks rohkem peresid saata MDFT pereteraapiasse, sest lapse probleemid ei lahene, kui ta keskkond ümber ei tule muutustega kaasa. Teenuste kättesaadavus Tartumaa piirkondades on erinev. Hajaasustuspiirkonnas on spetsialistide puudus, et suunata last psühholoogi vastuvõtule või teraapiasse. Selleks tuleks minna enamasti ikkagi Tartu linna. Võimaluste piiratus eeldab rohkem loomingulist lähenemist ja häid suhtlemisoskusi. Spetsialistide oskused ja pädevus on oluline töös lastega, et toimuksid muutused.

4.5 Respondentide ja autori ettepanekud

Uurimistöö raames lisasid respondendid omapoolseid ettepanekuid, millest nad tunnevad puudust või mis nende arvates aitaks ennetada ja vähendada alaealise korduvrikkumiste toimepanemist. Väljapakutud ettepanekud: sotsiaalsete oskuste tunnid, erihoolekanneteenus lapsevanematele, rohkem sotsiaalprogramme, ennetusüritused ja loengud, trenn ja huvitegevus, tegu ja tagajärg.

Lastekaitsespetsialistide ja piirkonnapolitseinike huviorbiiti jäävad enamasti alaealised, kes tulevad peredest, kus on puudulikud sotsiaalsed oskused. Sellest tingituna on palju ebastabiilseid peresuhteid. Sotsiaalsete oskuste all mõeldakse oskuste ja teadmiste kompleksi, mis õpetaks eneseregulatsiooni, oskus teha teadlikke valikuid, suhtlemisoskust, eneseväärtustamist, konfliktiolukordades toimetulekut, sõpruse ja perekonna rolli. „/.../ Väga sageli need noored ei suuda öelda EI. Sest see EI võib tähendada, et visatakse välja võib-olla sellest grupist.“ (L1) Kuna tänapäeval on palju vanemate vahelisi lahkuminekuid, seda enam on oluline ennetavalt mõelda alaealise võimekusele hakkama saada emotsionaalsel tasandil.

Uurimistulemustes kajastus, et kõige raskem on nende lapsevanematega, kellel on raske psüühikahäire. Välja toodi, et kõige keerulisema hälbiva käitumisega lapsed on

psüühikahäirega lapsevanemate lapsed. Sellistes olukordades on lastekaitespetsialistid tihti nõutud, sest vanema võimekus on lapse omast madalam. „*Lapsi ei saa ära võtta, sest vanemad ei ole süüdi selles, et ta on haige. Aga vanem ei suuda absoluutselt mitte mingit tuge lapsele tagada. /.../ Nende laste käitumist on kõige keerulisem muuta.*” (L2) Soovitusena pakuti välja, et võiks olla rohkem õpilaskoduga koole, et lapsel oleks võimalus olla suurema osa ajast stabiilses keskkonnas. Samas rõhutati, et kui sinna suunata viienda või kuuenda klassi laps, siis ta on juba päris palju kahjustunud. Tuntakse puudust erihoolekandeteenustest lapsevanematele.

Piirkonnapolitseinikud tundsid, et võiks rohkem olla sotsiaalprogramme, kuhu saaks suunata alaealise või kogu pere. Sageli on lapsel vaja perekonna tuge, kuid vanemad ei oska seda pakkuda viisil, et see last toetaks. Põhjendati, et MDFT teraapiasse on kohtade arv piiratud ning programmi „Puhas tulevik” saavad ainult Tartu linna elanikud, mitte Tartumaal elavad alaealsed. Tartumaa piirkonnapolitseinik soovis kasutada meetet, et ta saaks ise määrata abi alaealise sõltuvusprobleemidele, praegu tehakse seda kohtu kaudu. Kaks piirkonnapolitseinikku arvasid, et tagasi võiksid olla ennetusloengud ja -üritused. Tuntakse, et ennetuse pool on ära vajunud. Varem oli ennetusüritustel näiteks lastekaitsepäeval suur roll. „*Enam pole lastele isegi komme ja õhupalle, need on ära kaotatud. Brošüürid ja kõik muu ka.*” (P2) Arvati, et see on hea viis luua politseil lastega usalduslik suhe, sest tihti pigem hirmutatakse lapsi lasteaias või kodus politseiga.

Kaks lastekaitespetsialisti ja üks piirkonnapolitseinik arvasid, et „*trennid hoiaksid eemale õigusrikkumistest.*” (P4) Sellisel veendumusel olid kõik kolm respondenti. Üks lastekaitespetsialist lisas, et trenn võiks olla kohustuslik, samas ta saab aru, et see pole võimalik. Tuleb välja, et enamus alaealisi, kellega töös kokku puututakse ei käi trennis ning tuuakse välja, et alaealistel on palju vaba aega, millega nad ei oska midagi peale hakata. Lisaks rohkem tegevusi ja huviharidust, mis noort kõnetaks. Selleks viia noortekeskustes läbi küsitlusi, et välja selgitada nende huvid.

Üks lastekaitespetsialist pidas oluliseks, et igale teole võiks järgneda tagajärg. Piirkonnapolitseinikud küll lasevad vahel esseesid ja esitlusi alaealistel teha, kuid siin mõeldakse pigem, et kui lõhud, siis aitad ka selle korda teha. See aitaks alaealisel rohkem oma teo tagajärgi näha ja vastutust võtta. Vastutuse õpetamist teo heastamisega. „*Praegu ma tunnen, et tihti ongi selline süüdimatuse tunne, et nad võivad teha, mis nad tahavad, aga mingeid tagajärgi ei ole nii öelda.*” (L3) Lastekaitespetsialist tunneb, et praegu on palju rääkimist, paitamist, hoidmist. Kuid võiks olla natukene rohkem vastutuse andmist.

Lõputöö autori ettepanekud on kohustuslikud vanemlike oskuste koolitused esmastele lapsevanematele, mis aitaks edendada ja toetada lapse ja vanemate omavahelisi suhteid ning annaks teadmised lapse käitumise mõistmisest erinevatel arenguperioodidel. See aitaks vähendada raskeid peresuhteid lapse ja vanema vahel. Teise ettepanekuna on soovitatav luua juurde kohti MDFT pereteraapiasse. MDFT pereteraapiat peeti nii lastekaitsespetsialistide kui piirkonnapolitseinike arvates väga tõhusaks programmiks, kus peale lapse osaleb ka tema pere ja läbivõrgustik.

Lõputöö autori arvates on kõik respondentide välja pakutud ettepanekud asjakohased ja mõtlemisainet andvad. Juhitakse tähelepanu vajalikele kitsaskohtadele, mida saaks võimaluse korral parendada.

KOKKUVÕTE

Turvalisema ühiskonna loomiseks on oluline pöörata tähelepanu alaealistele noortele, kes on sattunud oma eluga raskustesse. Uuringud on näidanud, et varajane sekkumine lapseas on edukam ja kulutõhusam kui täiskasvanueas.

Lõputöö eesmärgiks oli analüüsida alaealiste õigusrikkujate hälbiva käitumise võimalikke põhjuseid ning anda ülevaade alaealiste õigusrikkumiste ennetamise ja vähendamise võimalustest. Alusteooriaks oli sotsiaalse õppimise ja üldise pinge teooria, mida seostati alaealiste riskikäitumisega. Uurimistöö läbiviimiseks oli valitud kvalitatiivne uurimisviis, sest õigusrikkumiste põhjuste väljaselgitamine nõuab lähenemist, mis aitaks mõista probleemide tagamaid. Andmete kogumiseks oli valitud poolstruktureeritud intervjuu. Valimi moodustasid neli lastekaitsespetsialisti ja neli piirkonnapolitseinikku. Uurimistöö viidi läbi Tartumaal.

Uurimistöö tulemusena selgus, et Tartumaal on levinumad alaealiste süüteod alkoholi tarvitamine, suitsetamine, narkootiliste ainete tarvitamine, vargused, kehaline väärkohtlemine, vara rikkumine ja hävitamine, röövimine, mootorsõiduki juhtimine. Viimasel ajal on toimunud alaealiste süütegudes mõningaid muudatusi. Kasvanud on pisivarguste hulk, eriti just poevargused. Väiksemad poisid esitavad üksteisele väljakutseid ja mängivad erinevaid mängu nagu „Tõde ja tegu.“ Lisaks ilmnes, et väga populaarne on e-sigareti kasutamine, eriti väga noorte laste hulgas, alates üheksandast eluaastast. Ja järjest enam tarvitatakse narkootilistest ainetest kanepit. Soopõhiselt on süütegude toimepanemises ülekaalus poisid.

Alaealised ei oska tihti põhjendada enda toime pandud tegude ja käitumise tagamaid lastekaitsespetsialistidele ja piirkonnapolitseinikele. Kuid mõningaid selgitusi on vestluse käigus ilmnenu. Alkoholi, suitsetamise ja narkootiliste ainete tarvitamise kohta on öeldud, et neile meeldib, maandab pingeid, tahtsid proovida, kampa kuuluda või esines kambaliikmete survet. Sageli leitakse põhjendusi oma käitumisele süüdistades midagi või kedagi (koolis halvad hinded, sõda, COVID, nõme õpetaja, süüdi on vanemad). Varastamist on palju ja tihti tehakse seda esmakordselt just põnevuse pärast, et kas õnnestub vahele jäämisest pääseda. Füüsilise vägivalda kasutamisel nähakse süüdlasena teist osapoolt.

Uurimistöö tulemusena tulid esile järgmised alaealiste õigusrikkumisi soodustavad riskitegurid: perekonna eeskuju, katkised peresuhted, nõrk side vanematega, vähene vanemlik järelevalve, igavus, kiusamise ohvriks langemine, vähekindlustatud pered. Sellest tulenevalt on enim alaealiste käitumist mõjutavaid riskitegureid seotud perekonnaga. Kuid

kõige tõsisemaid rünnakuid teiste või enda suhtes tehakse, kui langetakse kiusamise ohvriks. See tähendab, et keskkonnaga seotud riskiteguritel on samuti oluline roll.

Alaealiste riskikäitumise ja õigusrikkumiste ennetamise osa jääb lastekaitsespetsialistide kui piirkonnapolitseinike poolt pigem kesiseks. Lastekaitsespetsialistid sekkuvad, kui on ilmnenud probleem seoses lapsega ja seejärel proovitakse aidata koheselt. Piirkonnapolitseinikel on ennetus ajaga vähenenud, kadunud on ennetusüritused ja -loengud. Põhiline ennetustöö on politseireidid ja ennetavad vestlused. Ennetustegevusena peetakse oluliseks kooli tugispetsialistide tööd.

Kõige rohkem kasutatakse alaealiste õigusrikkumiste ilmnemisel mõjutusmeetmena juhtumiarutelusid. Eelistatakse kasvatuslikke mõjutusvahendeid karistuslikele. Tõhusateks mõjutusvahendiks peeti lastekaitsespetsialistide poolt MDFT pereteraapiat ja nooremate laste hulgas sotsiaalset rehabilitatsiooni. Piirkonnapolitseinike poolt peeti tõhusaks mõjutusvahendiks samuti MDFT pereteraapiat, programmi „Puhas tulevik“, Libertase sõltuvusravi ning kohtumenetlust.

Uurimistöö analüüsi põhjal võib teha järgmised järeldused sotsiaalse õppimise ja üldise pinge teooriast lähtuvalt:

- Vanemate eeskuju mängib olulist rolli uute käitumismustrite õppimisel. Uurimistulemustele tuginedes saab välja tuua sõltuvusainete tarvitamise, agressiivse ja kriminaalse käitumise õppimise, mis on omandatud vanemate käitumist jälgides.
- Vanemate vähene või puuduv huvi lapse suhtes ajendab last otsima kuuluvustunnet väljaspool kodu. Halva mainega kambaliikmed õhutavad varastama ja sõltuvusainete tarvitamisele. Kuuluvusvajaduse rahuldamine kambakaaslaste poolt suurendab sotsiaalse õppimise teooria kohaselt kriminaalse käitumise tõenäosust.
- Sotsiaalse õppimise teooriast lähtuvalt saab öelda, et õigusrikkumisi toime pannud lastel ja nende vanematel esineb puudulikke sotsiaalseid oskusi, lisaks lapsevanematel vastutuse mitte võtmist või vastutuse lükkamist ametnikele.
- Peresiseste negatiivsete suhete olemasolu kanduvad edasi lapse käitumisele. Eriti valulik on lapsele lahutuseelne, lahutusaegne ja lahtusjärgne periood, sest sageli kaasnevad peres sel perioodil suured pinged.
- Tihti ei pea vanemad patuks lapse tirimist ja sakutamist. Vanemate vaenulik ja tõrjuv käitumine tekitab lapses pingeid.
- Kiusamise või vägivaldla ohvriks langenud laps võib hakata suurest sisemisest pingeseisundist tegema tegusid, mis on ohtlikud talle endale või teistele.

- Uurimistulemusena saab öelda, et mitme pinge olemasolu, mis on kestnud pikaajaliselt, vähenevad lapse toimetulekuressursid ja enesekontroll. Käitumine võib muutuda mitme pinge olemusolul julmaks ja teistele ohtlikuks.

Uurimistulemuste järgselt saab öelda, et käitumismustrite õppimine lähedastelt ja pikaajaliste pingete olemasolu on oluline tegur alaealise riskikäitumise kujunemisel. Alaealine noor alles õpib oma emotsioonidega hakkama saama ning kui arengukeskkond ei soodusta paremaid toimetulekuoskusi omandama, siis paraku satuvad need noored sagedamini lastekaitsespetsialistide kui piirkonnapolitseinike huviorbiiti.

Lõputöö tulemusena saab tuua välja ettepanekud, millest tuntakse puudust või mis aitaks ennetada ja vähendada alaealiste korduvrikkumiste toimepanemist:

- Koolides võiks olla sotsiaalsete oskuste tunde, sest korduvrikkumistega alaealised on enamasti pärit peredest, kus on puudulikud sotsiaalsed oskused.
- Lastekaitsespetsialist tunneb puudust erihoolekanneteenusest lapsevanematele, sest psüühikahäiretega lapsevanemad ei suuda pakkuda piisavat tuge oma lapsele.
- Lastekaitsespetsialist arvab, et igale teole võiks järgneda tagajärg. See õpetaks rohkem vastutuse võtmist. Kui lõhutakse midagi, siis parandatakse ära.
- Piirkonnapolitseinikud arvasid, et võiks olla suurem ligipääsetavus sotsiaalprogrammidele.
- Piirkonnapolitseinikud tundsid, et ennetuse pool on ära vajunud. Tuntakse puudust ennetusüritustest ja loengutest.
- Lastekaitsespetsialistid ja piirkonnapolitseinikud arvasid, et trennid ja huvitegevus vähendaks riskikäitumist, sest enamus nende huviorbiiti sattunud lastel puudub vaba aja tegevus.
- Lõputöö autori ettepanek on kohustuslikud vanemlike oskuste koolitused esmastele lapsevanematele ja luua juurde kohti MDFT pereteraapiasse.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et nii lastekaitsespetsialistide kui piirkonnapolitseinike töö on suure vastutusega ning eeldab head suhtlemisoskusi ja omavahelist koostööd, mis aitaks teha õigeid otsuseid ja valikuid töös laste ja nende peredega.

SUMMARY

The topic of this thesis is "*Deviant behaviour and juvenile offences and its causes in the example of Tartu County*". Ensuring the safety of its residents is one of the most important tasks a country has. The safety of a population is threatened by crime, which affects everyone. People's sense of security is seriously threatened by violent youth gangs, in which provocation can lead to the humiliation of the victim. In youth, the risk of violence is exacerbated by a lack of understanding of the consequences of one's actions and a lack of experience with empathy. Because of this, it is important to pay close attention to minors with troubled lives. Research has shown that intervention in young age is more successful and cost-effective than intervention in adulthood.

This thesis aims to analyse the potential causes of the deviant behaviour of juvenile offenders and to provide an overview of measures to prevent and reduce it.

Based on this goal, the following research questions were set:

1. How are the social learning and general stress theories connected to juvenile delinquency?
2. What are the most common juvenile offences and the risk factors facilitating them from the viewpoint of child protection specialists and police officers in Tartu County?
3. What possibilities for preventing and reducing juvenile delinquency are available in Tartu County?

The qualitative research method was used in the study, with data collected by means of semi-structured interviews. The sample consisted of four child protection specialists and four regional police officers. The research was conducted in Tartu County.

The study revealed that minors are often unable to justify their actions and behaviour. Based on the interviews with the child protection specialists and police officers, it can be said that a minor's behaviour is most greatly influenced by family-related risk factors, but environment-related risk factors also play a key role.

The work of school support specialists was seen as an important preventative measure. Reformatory measures are preferred over punishment. One-on-one discussions about a case are used most often in the case of juvenile delinquents. Multi-dimensional family therapy (MDFT), the *Puhas tulevik* programme, the rehab provided by Libertas and court procedures were seen as efficient means of influence.

Based on the research data, it can be said that behavioural patterns learnt from friends and family and long-term stress are important factors in the development of delinquent behaviour in minors. Minors are at an age where they are still learning to deal with their emotions, and sadly those whose environment does not facilitate the acquisition of effective coping skills are more likely to draw the attention of child protection specialists and the police.

The following suggestions can be made based on the research:

- Schools should provide lessons on social skills because juveniles with multiple offences to their name are usually from families with poor social skills.
- Child protection specialists believe that special care services targeted at parents would be useful, because parents with psychiatric disorders are unable to provide their children with sufficient support.
- Child protection specialists believe that every offence should have consequences: this would teach more responsibility. If something is broken, it must be fixed.
- Regional police officers feel that social programmes should be more easily accessible.
- Police officers also feel that preventative measures have fallen away and think there should be more prevention events and lectures.
- Child protection specialists and police officers believe that sports and other extracurricular activities would reduce delinquency, because most of the minors they deal with do not participate in any activities outside of school.
- The author of this thesis proposes mandatory parental skills training for first-time parents and the creation of more MDFT places.

In conclusion, it can be said that the work of both child protection specialists and police officers entails a high degree of responsibility and requires good communication and cooperation skills, helping them make the right decisions when working with children and their families.

VIIDATUD ALLIKAD

- Aaben, L., Salla, J., & Markina, A. (2018). *Tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüs*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. Allikas: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/raamatukogu/tosiste-kaitumisprobleemidega-lastele-suunatud-teenuste-analuus>
- Aeg, R. (2019). *Noori õigusrikkujaid tuleb varakult märgata*. Kasutamise kuupäev: 16.04.2024, allikas Justiitsministeerium: <https://www.just.ee/uudised/noori-oigusrikkujaid-tuleb-varakult-margata>
- Agnew, R. (2013). When Criminal Coping is Likely: An Extension of General Strain Theory. *Deviant Behavior*, 34(8), 653-670. doi:<https://doi.org/10.1080/01639625.2013.766529>
- Aimre, I. (2013). *Sotsioloogia* (4 tr.). Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Allan, J. (2017). *An Analysis of Albert Bandura's Aggression: A Social Learning Analysis*. London: Routledge.
- Annist, A., & Kaaristo, M. (Toim-d). (2017). *Sotsiaal- ja kultuuriantropoloogia: õpik kõrgkoolidele*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Bachmann, T. (2015). *Psühholoogia: raamat juristile*. Tallinn: Juura.
- Baştan, A., & Dülek, A. (2023). Learned violence: Bandura's Social Learning Theory in Edward Bond's The. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(1), 106-118. doi:<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1123069>
- Bearman, M. (2019). Focus on Methodology: Eliciting rich data: A practical approach to writing semi-structured interview schedules. *Focus on Health Professional Education: A Multi-Professional Journal*, 20(3), 1-11. doi:<https://doi.org/10.11157/fohpe.v20i3.387>
- Donges, W. E. (2015). A Qualitative Case Study: The Lived Educational Experiences of Former Juvenile Delinquents. *The Qualitative Report*, 20(7), 1009-1028. doi:<https://doi.org/10.46743/2160-3715/2015.2189>
- Eesti Vabariigi põhiseadus*. (28.06.1992; viimati muudetud 06.05.2015). Kasutamise kuupäev: 16.04.2023, allikas Riigi Teataja: <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002?leiaKehtiv>
- Erelt, T., Leemets, T., Mäearu, S., & Raadik, M. (2018). *Eesti õigekeelsussõnaraamat: ÕS 2018*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Gornischeff, K., Linnas, E., Aas, K., Ingel, M., Loide, K., Kane, L., . . . Sutting, S. (2020). Laste ja noorte ennetav abistamine. *Sotsiaaltöö*, 3, 48-52. Allikas: <https://www.tai.ee/et/sotsiaaltoolaste-ja-noorte-ennetav-abistamine>

- Hagan, F. (2013). *Introduction to criminology: theories, methods, and criminal behavior* (8 ed.). Los Angeles: SAGE Publications.
- Hall, R. (2020). *Mixing Methods in Social Research*. Los Angeles: SAGE.
- Hennink, M. M., Hutter, I., & Bailey, A. (2020). *Qualitative Research Methods* (2nd ed.). Los Angeles: SAGE.
- Ismail, Z., & Rahman, N. (2012). School violence and juvenile delinquency in Malaysia: A comparative analysis between Western perspectives and Islamic perspectives. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 69, 1512-1521. doi:<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.12.093>
- Johanson, A. (2020). Konfliktivahendus, taastav nõupidamine ja vabatahtlike töö. *Sotsiaaltöö*, 4, 19-24. Allikas: <https://www.tai.ee/et/sotsiaaltoo/konfliktivahendus-taastav-noupidamine-ja-vabatahtlike-too>
- Kaldaru, K., & Malmberg, J. (2020). *Taastav õigus ja mittekariistuslik sekkumine Ida- ja Lääne-Virumaa noorsoopolitseinike töös*. (Tervise Arengu Instituut) Kasutamise kuupäev: 13.04.2024, allikas Sotsiaaltöö: <https://www.tai.ee/et/sotsiaaltoo/taastav-oigus-ja-mittekariistuslik-sekkumine-ida-ja-laane-virumaa-noorsoopolitseinike>
- Karistusseadustik*. (06.06.2001; viimati muudetud 06.03.2024). Kasutamise kuupäev: 11.04.2024, allikas Riigi Teataja: <https://www.riigiteataja.ee/akt/121062014028?leiaKehtiv>
- Kidron, A. (2019). *Isiksus ja iseloom*. Tallinn: Mondo.
- Klaus, K. (2020). Taastavast õigusest praktikult praktikutele. *Sotsiaaltöö* 4/2020, 61-64. Allikas: <https://www.tai.ee/et/sotsiaaltoo/taastavast-oigusest-praktikult-praktikutele>
- Kretschmar, J., Tossone, K., Butcher, F., & Marshb, B. (2018). Examining the impact of a juvenile justice diversion program for youth with behavioral health concerns on early adulthood recidivism. *Children and Youth Services Review*(91), 168-176. doi:<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.06.010>
- Krohn, M. D., & Lane, J. (Eds.). (2015). *The Handbook of Juvenile Delinquency and Juvenile Justice*. John Wiley & Sons, Inc. doi:<https://doi.org/10.1002/9781118513217.fmatter>
- Kuritegevuse statistika*. (viimati uuendatud 05.03.2024). (Justiitsministeerium) Kasutamise kuupäev: 30.04.2024, allikas Kuritegevus Eestis. Alaealiste õigusrikkumised: <https://www.just.ee/kuritegevuse-statistika#varasem-statistika>
- Käärrik, H. (2013). *Klassikaline ja nüüdisaegne sotsioloogiline teooria*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Laaneväli, A. (2020). *Alaealiste õiguserikkujate hälbekäitumisest väljajuhtimise võimalustest tänases Eestis*. Kasutamise kuupäev: 05.05.2024, allikas Tartu Ülikool: <https://dspace.ut.ee/items/d0b96a1c-be18-4cf9-828d-c40132d9eed7>
- Lagerspetz, M. (2017). *Ühiskonna uurimise meetodid: sissejuhatus ja väljajuhatus*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Liba, P. (2011). Korduvkuritegevuse riskide hindamise lähtealused ja praktika Eesti vanglasüsteemis. *Juridica*, 10, 779-786. Allikas: https://www.juridica.ee/article_full.php?uri=2011_10_korduvkuritegevuse_riskide_hindamise_l_htealused_ja_praktika_eesti_vanglas_steemis&pdf=1
- Liba, P. (2017). *Korrektsooniline sotsiaaltöö. Rakenduskõrgkooli õpik*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Liivamägi-Hitrov, A., & Kask, K. (2016). *Lapse küsitlemise käsiraamat*. Tallinn: Justiitsministeerium.
- Lilly, J. (2011). *Criminological theory: context and consequences* (5 ed.). Thousand Oaks: SAGE.
- Markina, A., & Žarkovski, B. (2014). *Laste hälbiv käitumine Eestis*. Tallinn: Justiitsministeerium. Allikas: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/isrd>
- Morrison, M., Haley, E., Bartel Sheehan, K., & Taylor, R. (2012). *Using Qualitative Research in Advertising*. Los Angeles ; London: SAGE.
- Myers, D. G., & Twenge, J. M. (2022). *Social psychology* (14 ed.). New York: McGraw Hill.
- NH25:Alaealiste süüteod haldusüksuse järgi | Haldusüksus, Aasta ning Näitaja. (2024). Kasutamise kuupäev: 20.08.2023, allikas Statistikaamet: https://andmed.stat.ee/et/stat/eri-valdkondade-statistika__noorteseire/NH25/table/tableViewLayout2
- Payne, M. (2022). *Modern social work theory* (5 ed.). London: Bloomsbury Academic.
- Pärn, M. (2019). *Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemine*. Kasutamise kuupäev: 19.03.2023, allikas Prokuratuuri aastaraamatud 2018: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2018/alaealiste-õigusrikkujate-erikohtlemine>
- Raudkivi, M., & Linnas, E. (2023). Teadlik kogukond aitab muuta kinnise lasteasutuse teenusele jõudnud lapse eluteed. *Sotsiaaltöö*. Allikas: <https://tai.ee/et/sotsiaaltoo/teadlik-kogukond-aitab-muuta-kinnise-lasteasutuse-teenusele-joudnud-lapse-eluteed>
- Reinsalu, U. (2018). *Reinsalu: vägivaldsed noortejõugud tuleb kiiresti laiali ajada*. Kasutamise kuupäev: 16.04.2023, allikas Justiitsministeerium:

- <https://www.just.ee/uudised/reinsalu-vagivaldsed-noortejougid-tuleb-kiiresti-laiali-ajada>
- Reinson, H., Hämmal, J., Kruuse, K., Rannu, K., & Parder, M.-L. (2021). *Alaealiste õigusrikkumistele suunatud lühisekkumiste analüüs*. Justiitsministeerium. Tallinn: Kantar Emor. Allikas: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/alaealiste-oigusrikkumistele-suunatud-luhianaluus>
- Rüütel, E. (2018). *Korrektsoonipsühholoogia: tähed kaevu sügavuses: õpik tööks kinnipeatavatega*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Schoenmacker, G., Sakala, K., Franke, B., Buitelaar, J., Veidebaum, T., Harro, J., . . . Vásquez-Alejandro, A. (2020). Identification and validation of risk factors for antisocial behaviour. *Psychiatry Research*, 291, 1-9. doi:<https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113208>
- Siegel, D. J. (2018). *Ajutorm: teismeliseaju jõud ja siht: [teejuht nooruki tärkava meele mõistmiseks vanuses 12-24]*. Tallinn: Helios kirjastus (Books Factory).
- Siilbek, E. (2022). *Laste ja noorte vaimse tervise ja riskikäitumisega seotud riski- ja kaitsetegurite mõõtevahendid*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut. Allikas: <https://www.tai.ee/et/valjaanded/laste-ja-noorte-vaimse-tervise-ja-riskikaitumisega-seotud-riski-ja-kaitsetegurite>
- Sindi, I., Lehtme, R., & Toros, K. (2022). *Kohaliku omavalitsuse ja tugivõrgustiku pakutav abi lapsele ja perele enne kinnise lasteasutuse teenuse (KLAT) osutamist, teenuse ajal ning pärast teenust*. Sotsiaalkindlustusamet. Tallinn: Tallinna Ülikool, CIRIC. Allikas: <https://care-iric.org/wp-content/uploads/2022/11/SIIN.pdf>
- Solodov, S., & Rattus, R. (2024). *Alaealiste õigusrikkumised*. (Justiitsministeerium) Kasutamise kuupäev: 20.04.2024, allikas Kuritegevus Eestis 2023: <https://www.just.ee/kuritegevus2023/alaealiste-oigusrikkumised/>
- Song, J. (2020). Patterns and explanations of delinquency among Korean youth using general strain theory. *Children and Youth Services Review*, 114, 1-8. doi:<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105080>
- Stewart, R., & Krivan, S. (2021). Albert Bandura: December 4, 1925–July 26, 2021. *Social Behavior & Personality: an international journal*, 49(9), 1-2. doi:<https://doi.org/10.2224/sbp.11082>
- Strömpl, J. (2019). Miks on keelatud lapse keheline karistamine? *Sotsiaaltöö. Lapse õiguste erinumber*, 3, 16-21. Tsiteeritud 16.04.2024
- Strömpl, J. (2020). Õigusemõistmise kaks paradigmat ja sotsiaaltöö väärtused. *Sotsiaaltöö*, 4, 9-13. Kasutamise kuupäev: 19.03.2023, allikas Tervise Arengu Instituut:

- <https://tai.ee/et/sotsiaaltoo/oigusemoistmise-kaks-paradigmat-ja-sotsiaaltoo-vaartused>
- Surva, L. (2024). *Kuritegevuse tase tõusis mullu mõnevõrra*. Kasutamise kuupäev: 01.05.2024, allikas Justiitsministeerium: <https://www.just.ee/uudised/kuritegevuse-tase-tousis-mullu-monevorra>
- Sööt, M.-L. (2019). *Seletuskiri: Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030*. (K. Lattik, Toimetaja) Kasutamise kuupäev: 23.08.2023, allikas Justiitsministeerium: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/seletuskiri-kriminaalpoliitika-pohialused-aastani-2030>
- Tani-Jürisoo, K., Kulasalu, E., Velström, E., Kangur, J., & Aunin, E. (2018). *Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitoos. Juhendmaterjal*. (SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus) Kasutamise kuupäev: 12.04.2024, allikas Siseministeerium: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/taastava-oiguse-ja-alaelist-mojutavate-meetodite-kasutamise-juhendmaterjal-politseitoos>
- Tarto, L., Kalda, L., Haljasmets, K., Kaldmaa, K., Toomla, A., & Pedjasaar, M. (2022). *Kinnise lasteasutuse teenusele suunatud laste riskitegurid: uuringu raport*. Tallinn: Haap Consulting; Tallinna Ülikooli CIRIC. Kasutamise kuupäev: 15.04.2024, allikas chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.palunabi.ee/sites/default/files/2023-10/klat_uurimisulesanne_1._kinnise_lasteasutuse_teenusele_viinud_riskitegurid.pdf
- Tooding, L.-M. (2015). *Andmete analüüs ja tõlgendamine sotsiaalteadustes*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Uisk, A.-L. (2023). *Alaealiste õigusrikkumised vähenesid aastaga pisut*. Kasutamise kuupäev: 21.08.2023, allikas Justiitsministeerium: <https://www.just.ee/uudised/alaaliste-oigusrikkumised-vahenesid-aastaga-pisut>
- Wong, S. K. (2017). The effects of single-mother and single-father families on youth crime: Examining five gender-related hypotheses. *International Journal of Law, Crime and Justice*(50), 46-60. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.ijlcj.2017.04.001>
- Vorobjov, S., & Tamson, M. (2020). *Uimastite tarvitamine koolinoorte seas: tubakatoodete, alkoholi ja narkootiliste ainete tarvitamine Eesti 15-16 aastaste õpilaste seas*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut. Allikas: <https://www.tai.ee/et/valjaanded/uimastite-tarvitamine-koolinoorte-seas-tubakatoodete-alkoholi-ja-narkootiliste-ainete>
- Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. (E. Kärner, Toim.) Tartu: Tartu Ülikool.

York, R. (2020). *Social Work Research Methods: Learning by Doing*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Lisa 1. Alaealiste süüteod haldusüksuse järgi

Tabel 1: Alaealiste süüteod haldusüksuse järgi aastatel 2020-2023 (NH25:Alaealiste ..., 2024)

	2020		2021		2022		2023	
	Väärtegude arv	Kuritegude arv	Väärtegude arv	Kuritegude arv	Väärtegude arv	Kuritegude arv	Väärtegude arv	Kuritegude arv
KOKKU	386	59	390	62	326	98	317	95
Elva vald	40	6	32	7	27	6	17	9
Kambja vald	10	4	9	0	4	5	5	2
Kastre vald	7	3	5	4	5	8	15	10
Luunja vald	0	1	3	27	5	1	1	5
Nõo vald	8	0	3	2	5	1	0	1
Peipsiääre vald	17	1	6	0	10	1	2	3
Tartu linn	284	42	310	19	253	74	259	47
Tartu vald	20	2	22	3	16	2	18	8

Lisa 2. Intervjuu küsimused

Üldandmed

1. Kellena te töötate?
2. Kui kaua te olete enda ametikohal töötanud?

Õigusrikkumised

1. Kui suureks probleemiks te peate alaealiste õigusrikkumisi teie piirkonnas? Palun põhjendage.
2. Millised on enamlevinud väärteod ja kuriteod, mida alaealised on sooritanud?
3. Millises vanuserühmas on enim väärtegusid ja kuritegusid, nii tüdrukute kui poiste puhul?

Riskitegurid

1. Kuidas alaealised on oma õigusrikkumisi põhjendanud? Palun näiteid.
2. Mida te arvate, mis põhjustel alaealised sooritavad õigusrikkumisi?
3. Milline on olnud perekonna eeskuju alaealise käitumismustri kujunemisel?
4. Kuidas on õigusrikkumisi toime pannud alaealiste suhted pere ja klassikaaslastega?
5. Milline on olnud alaealise hälbiva käitumise ja õigusrikkujate pere majanduslik olukord?
6. Millised on levinumad psüühika- ja käitumishäired alaealistel, kellega oma töös olete kokku puutunud?
7. Teie kogemuste põhjal, kui alati on alaealised ja nende lapsevanemad tegema koostööd teie ja teiste spetsialistidega?

Ennetus ja vähendamise viisid

1. Milliseid ennetamise ja vähendamise viise olete oma töös kasutanud?
2. Milliseid mõjutusvahendeid te peate kõige tõhusamaks?
3. Mis hoiaks teie arvates eemal alaealisi toime panemast õigusrikkumisi?
4. Millised meetmed või mõjutusvahendid võiksid veel olla, et ennetada alaealiste korduvrikkumisi?